

УДК: 658.265 (575.3)
ББК: 65.9 (2) 45 (2Т)
М-36

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАҲМУДОВ БАҲРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАБАРИИ УСТУВОРИ
ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР МИНТАҚА (ДАР МИСОЛИ ҶАНУБУ ШАРҚИ
ТОҶИКИСТОН)**

Ихтисос: 08.00.05 - Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ:
иқтисодиёти истифодаи табиат

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ

ДУШАНБЕ - 2021

Диссертатсия дар кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ омода шудааст.

Рохбари илмӣ:	Исайнов Хисайн Рахимович, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Муқарризони расмӣ:	Муҳаббатов Холназар Муҳаббатович, доктори илмҳои географӣ, профессор, профессори кафедраи туризм ва методикаи таълими ҷуғрофияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, Мусинов Абдуали Сайвалиевич, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумоти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ
Муассисаи пешбар:	Институти масъалаҳои об, гидроэнергетика ва экологияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия «02» октябри соли 2021, соати 9⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-004 оид ба ҳимояи диссертатсияҳои докторӣ ва номзадӣ дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, суроғаи: 734027, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак бинои 8, баргузор мегардад.

Бо матни диссертатсия дар китобхонаи илмӣ ё дар сомонии расмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шинос шудан мумкин аст: www.tnu.tj.

Автореферат санаи «__» _____ соли 2021 ирсол шудааст.

**Котиби илмии
Шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент**

М.А. Саидмуродова

I. ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мухимияти мавзӯи таҳқиқшаванда. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 об ҳамчун захираи муҳими стратегӣ интиҳоб гардида, вобаста ба он дар самти таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат пешбурди ислоҳоти аграрӣ ва обтаъминкунии он; ташаккули низоми идоракунии захираҳои замин ва об дар асоси тақсимои одилона ва устувори онҳо барои парвариши зироатҳои арзишманди кишоварзӣ; фаъолияти устувори низоми ниғаҳдорӣ, истифодаи инфрасохтори обёрӣ ва захбуру захкашҳо ба сифати замина барои фаъолияти устувори заминҳои обёришаванда ва таъмини амнияти озуқаворӣ, шугли аҳоли ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар деҳот; барқарорсозии низоми обёрӣ ва захбуру захкашҳо, бехтар намудани дастрасии об ба заминҳои обёришаванда, бехтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо аз шуршавӣ ва ботлоқшавӣ; тақомули таъмини механизмҳои иқтисодӣ барои пушонидани хароҷоти ниғаҳдорӣ ва истифодабарии инфрасохтори обёрӣ ва захбуру захкашҳо; тақмил додани низоми субсидияи давлатӣ барои пардохти истифодаи нерӯи барқи обёрии заминҳои кишоварзӣ ба воситаи пойгоҳҳои обкашӣ; кам кардани таъсири манфии сиёсати тарифии ҳаққи хизмати соҳаи обёрӣ ва баландбардории самаранокии соҳа; ҳалли масъалаҳои таҷдиди инфрасохтори обёрикунӣ ва захбуру захкашҳои мавҷудаи дохили хоҷагӣ ба ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об (АИО) ва таҳкими дастгирии давлатӣ барои рушди устувор ва фаъолияти онҳо пешбинӣ гардидааст¹.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб ба қатори кишварҳои, ки аз захираҳои обӣ бой мебошад, аммо, мутаассифона, бар асари риоя нагардидани қоидаҳои мавҷудаи идоракунӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, танзим нагардидани раванди мутобиқшавии субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ ба истифодаи пулакии захираҳои обӣ, самаранок амалӣ нагардидани чорабиниҳои фаҳмондадихӣ оид ба истифодаи об дар минтақаҳо ва мавҷудияти мувозинати нобаробари таъмини об дар минтақаҳо, хусусан дар минтақаҳои ба хоҷагии деҳқонӣ шуглдошта, ҳанӯз ҳам мушкилоти истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ боқӣ мондааст. Маълум аст, ки соҳаи хоҷагии қишлоқ истифодабарандаи асосии захираҳои обӣ ба ҳисоб рафта, ҳамзамон маҳсулоти ниҳии он бехатарии озуқаворӣ ва суботи иқтисодию иҷтимоии давлатро муайян мекунад. Солҳои охир, аз ҷумла бар асари истифодаи ғайрисамараноки захираҳои обӣ, дараҷаи ҳосилнокии заминҳои қорам бошиддат коҳиш ёфтааст. Ин ҳолат, махсусан дар заминҳои кишти пахта, ҷуворимаққа, сабзавот ва полезӣ ба таври аён ба чашм мерасад. Ҳолати бамиёномада, ҳарчӣ зудтар дар амал татбиқ намудани принципҳои асосии танзим ва идоракунӣ дар низоми истифодабарии

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030// Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016 а, № 636 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2016. - С.13-14.

захираҳои обӣ бо таваҷҷӯҳ ба татбиқи принципҳои рушди устувор, таъкид менамояд.

Дар раванди коркарди принципҳои истифодабарии захираҳои обӣ, дар асоси концепсияи рушди босубот ва пешниҳоди самтҳои афзалиятноки хоҳиши таъсири манфии амалиётҳои марбут ба истифодаи об, бояд хусусиятҳои хоси манотиқи мухталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта шавад. Илова бар ин, хусусияти зерсохтории низоми истифодабарии об, дараҷаи обталабии заминҳои кишоварзӣ, потенциали гидроэнергетикӣ рудхонаҳои минтақа, имконияти ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва амсоли он низ, бояд ба назар гирифта шавад.

Аз нигоҳи дигар, тақрибан ним аср мешавад, ки концепсияи рушди босубот ба унвони муҳимтарин концепсияи инкишофи иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаи инсонӣ матраҳ мешавад. Аҳамияти ин концепсия пеш аз ҳама дар он зоҳир мешавад, ки истифодаи оқилонаи неъматҳои табииро натавонанд барои насли имрӯза, балки барои насли оянда низ кафолат медиҳад. Бо назардошти ин, концепсияи рушди босубот дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ҷорӣ карда мешавад, ва ё лоақал стратегияи амалӣ гардонидани он баррасӣ карда мешавад. Дар ин росто захираҳои обӣ чун самти калиди истисно буда наметавонад ва ба ҳайси омиле баромад мекунад, ки рушди дигар соҳаҳо ба худ вобаста гардонидаст.

Минтақаи ҷанубу шарқи Тоҷикистон бо фаро гирифтани ду вилояти бузург ва қисме аз ноҳияҳои тобеи марказ дорои захираҳои азими об мебошад, ки истифодаи оқилонаи он бо таваҷҷӯҳ ба истифода аз равиши рушди устувор аҳамияти бориз дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва энергетикӣ кишвар дорад. Ин нукта, махсусан, дар бахши истифодаи захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ бештар дорои аҳамият мебошад. Бо таваҷҷӯҳ ба нукоти зикршуда аҳамият ва мубрамияти мавзуи интиҳобшуда асоснок карда мешавад.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯ. Омӯзиши масоили марбут ба захираҳои обӣ, хусусиятҳои таркибӣ тарзу усулҳои амалкарди он ва қонуниятҳои истифодабарии оқилонаи об, ки имконияти муайян намудани иқтисодии захираҳои обиро дар сатҳу шароитҳои гуногун фароҳам меоварад, аз ҷониби олимони зерини сатҳи ҷаҳонӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд: Авакянов А.Б., Алоев Т.Б., Баласким О.Ф., Беличенков Ю.Л., Гареев А.М., Коритн Л.М., Криски С.Е., Львович М.И., Менкел Н.Ф., Мороков В.В., Решеткина Н.М., Шабанова В.В., Шумакова Б.А. ва дигарон.

Масъалаи танзими истифодаи захираҳои обӣ ва тақмили низоми идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ дар соҳаи об, баҳогузорӣ ва ташкили истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, чун омилҳои рушди минтақа аз ҷониби чунин олимони ватанию хориҷӣ омӯхта шудаанд: Ғаниев Т.Б., Одинаев Ҳ.А., Умаров Ҳ., Исайнов Ҳ.Р., Муҳаббатов Ҳ.М., Обидов Ф.С., Садриддинов М.И., Саидов С.С., Мусинов А.С., Абдурахмонов Ф.А., Содиқов Қ.А., Норов Х.Г., Одинаев Ш.Т., Мироқилов Н.К., Кимсанов У.О. ва дигарон.

Аммо, бо назардошти тағйиротҳо дар муносибатҳои бозории хоҷагидории ҷаҳон, афзоиши шумораи аҳоли, рушди пайвасти талабот ба истифодаи об, пайдоиши мушкилоти экологӣ, зарурат ба такмили фарҳанги истифодаи об, зиёд намудани заминҳои қорам дар асоси обёрӣ (хусусан дар минтақаҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ) ва ҷонибдорӣ иқдоми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шартӣ бо роҳи равиши нав таҳқиқ намудани захираҳои обӣ, ба вучуд омадааст. Шартан, чунин шароит дар назди тадқиқотҳои минбаъда масъалаи инкишофи рушди босуботро дар соҳаи об, ба миён мегузорад.

Қобили қайд аст, ки дар таҳқиқотҳои то имрӯз анҷомёфта, хусусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он имконият ва тарзу усулҳои истифодаи захираҳои обӣ вобаста ба талабот ва қоидаҳои консепсияи рушди босубот дар шароити муосир бо таваҷҷӯҳ ба тағйиротҳои солҳои охир ба таври амиқ ва ҳамаҷониба омӯхта нашудаанд. Консепсияи рушди босубот дар даҳсолаи охир мазмунан хеле ғанитар гашта равишҳои ҷадид ва методҳои истифодабарии захираҳои табиӣ бо таваҷҷӯҳ ба самаранок истифода бурдани технологияҳои нав ба миён омадаанд, ки қорбурди он дар шароити кишвари мо тадқиқотҳои густурдатарро тақозо менамоянд. Илова бар ин дар ҷанд соли охир Тоҷикистон дар сатҳи байналхалқӣ ташаббускори ҷорабиниҳои муҳим ҷиҳати истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ будааст. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об афзалиятҳои зиёди рақобатиро байни давлатҳои минтақа доро буда, банақшаگیرӣ ва лоиҳасозии истифодаи стратегиро тақозо мекунад. Бо назардошти ин ва ҳолатҳои дигар чунин хулоса бармеояд, ки айни замон истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ бо риояи қоидаҳои қоньгардонии талаботи имрӯзаю ояндаи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он, ташкил ва татбиқи қорҳои омӯзишӣ ва ислоҳоти амалиро талаб мекунад.

Дар қори диссертатсионии мазкур таваҷҷӯҳи асосӣ ба омӯзиши қонуниятҳо ва афзалиятҳои консепсияи рушди босубот дар соҳаи захираҳои обӣ, таҳлил ва баҳогузории мавҷудияти захираҳои обӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он, ба хусус минтақаи ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ, таҳлил ва муайян намудани ҷамъи омилҳои ба истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ таъсиррасон, қорқарди маҷмӯи тавсияҳо ҷиҳати инкишофи консепсияи рушди устувор дар соҳаи об, қорқард ва амалигардонии механизмҳои замонавии идорақунӣ ва сармоягузории муносибатҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи об ва дигар масъалаҳои муҳими соҳа равона қарда шудааст, ки ин ҳама аз вижагиҳои тадқиқоти мазкур қарак медиҳад.

Асоси назариявӣ ва методологӣ таҳқиқоти диссертатсиониро, асарҳои олимони ватанӣ ва қоричӣ роҷеъ ба тақмил ва ташаққули истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагидории ҷумҳурӣ, пойгоҳи меъёрию ҳуқуқи он, ҳисоботҳои илмӣ ва нашрияҳо дар қорай раванди ислоҳотӣ соҳаи об, оқилона ва сарфақорона истифодабарии захираҳои обӣ, нигоҳдорӣ захираҳои обӣ ва таъмини қарачаи баланди қаноатмандии аҳолии кишвар бо захираҳои обии безарар ташкил медиҳанд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти илмии мазкур ин омузиши ҷанбаҳои назариявӣ ва методии самтҳо ва имкониятҳои таъмини инкишофи концепсияи рушди босубот дар соҳаи истифодабарии захираҳои обӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ ҷиҳати татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ба ҳисоб меравад.

Объекти таҳқиқот - ин низоми идоракунию ташкилӣ дар доираи таъмини инкишофи концепсияи рушди босубот дар самти истифодаи мақсадноки захираҳои оби минтақаи ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Предмети таҳқиқотро маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоие ташкил мекунад, ки дар ҷараёни таъмини истифодабарии устувори захираҳои об дар минтақа ба миён меоянд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар амал татбиқ намудани ҳадафи гузошташуда, зарурати ҳалли вазоифи зеро ба миён меорад:

- таҳқиқи хусусиятҳо ва муайян намудани афзалиятҳои инкишофи концепсияи рушди босубот дар соҳаи истифодабарии захираҳои обӣ;

- асосноккунии ҷанбаҳои илмию методии истифодабарии захираҳои обӣ ба унвони муҳимтарин захираи иқтисодӣ, ки бевосита дар истехсоли дигар намуди неъматҳои моддӣ нақши калидӣ дорад;

- омӯзиш, муайнсоzӣ ва асоснок намудани қонуниятҳои асосӣ, фишангҳои иқтисодӣ ва маъмурии идоракунӣ, танзим ва назорати истифодаи мақсадноки захираҳои обӣ бо тавачҷӯх ба талаботҳои рушди босубот;

- таҳлили вазъи кунунии захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳогузорию имкониятҳои нигоҳдории афзалиятҳои иқтисодӣ аз ҳисоби захираҳои обӣ дар сохтори иқтисодиёти минтақа;

- таҳлил ва баҳогузорию дараҷаи таъсиррасонии омилҳо ба истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва муайян намудани мушкилоти алоқаманд ба истифодаи об дар минтақаи Ҷанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- муайянкунии самтҳо ва роҳҳои афзалиятноки такмили механизми идоракунии истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои обӣ дар минтақаи Ҷанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бо тавачҷӯх ба татбиқи низоми пулии истифодабарии об;

- коркарди тавсияҳои мушаххас роҷеъ ба фаъолгардонии раванди сармоягузорӣ ҷиҳати нигоҳдорӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ дар минтақаи Ҷанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- коркарди чорабиниҳои амалӣ ҷиҳати идоракунии истифодаи захираҳои обӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бо тавачҷӯх ба татбиқи принципҳои концепсияи рушди босубот.

Усулҳои таҳқиқот. Ҷиҳати ҳаллу фасли вазифаҳои таҳқиқотии рисолаи мазкур усулҳои зерин истифода бурда шудаанд: усули монографӣ, таҳлил ва синтез, таҳлили омӯрӣ, усули математикию иқтисодӣ, усули таҳлилию қиёсӣ, усули таҷрибавию озмоишӣ ва ғ. Истифодаи усулҳои зикршуда

самаранокӣ ва асоснокии натиҷаҳо, хулосаҳо ва пешниҳодҳои илмиро таъмин намуданд.

Соҳаи таҳқиқот. Рисола мувофиқ ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси ҚОА назди Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи ихтисоси 08.00.05. – Иқтисодиёт ва идораи хоҷагии халқ (иқтисодиёти истифодаи табиат) иҷро гардидааст: 7.1 Рушди иқтисодиёти истифодаи табиат дар системаи илмҳои иқтисодӣ. 7.2. Ҷанбаҳои назариявии иқтисодиёти истифодабарии табиат. 7.3. Шароит ва захираҳои табиат ҳамчун омилҳои рушди иқтисодиёт. 7.4. Сиёсати экологӣ ва муносибатҳои ниҳодӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи табиат.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Давраи иҷрои рисолаи диссертсионӣ солҳои 2016-2021-ро дар бар мегирад.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва таҷрибавии таҳқиқот. Рисола дар кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ таҳия гардидааст.

Бозғимнокии натиҷаҳои таҳқиқотро озмоишҳо, маълумотҳои боварибахш, ҳаҷми кифояи маводи таҳқиқ, коркарди омори натиҷаҳои таҳқиқот ва маводи ҷопшуда тасдиқ менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо бар таҳлили илмии натиҷаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқот асос ёфтаанд.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоиши таҳқиқот. Дар қори мазкур ба сифати муҳимтарин заминаҳои иттилоотӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паём ва баромадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи замин ва геодезии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии «Тоҷик НИИГ ва М», ҳисоботҳои солонаи хоҷагии минтақаи мавриди таҳқиқ қарордошта, истифода шудааст.

Навгонии тадқиқоти илмӣ. Навоварии рисолаи диссертсионӣ дар асоснок кардани ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии истифодаи оқилонаи захири обӣ ва таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба татбиқи принципҳои устувори обистифодабарӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон хулоса карда мешавад.

Натиҷаҳои назарраси таҳқиқоти диссертсионӣ, ки дорои хусусиятҳои навгонӣ мебошанд инҳоянд:

- ҷанбаҳои назариявии концепсияи рушди босубот чун равиши системавии истифодаи устувори тамоми захираҳои ҳаётан муҳим, аз ҷумла об асоснок карда шудааст, ки татбиқи он дар раванди истифодаи оқилонаи захираҳои обии минтақа метавонад ба самаранокии истифодабарии дигар захираҳои табиӣ таъсири мусбӣ дошта бошад;

- принципҳои асосии истифодаи оқилона ва идоракунии захираҳои обӣ бо таваҷҷӯҳ ба афзалиятҳои асосии концепсияи рушди устувор дар заминаи тақвияти функсияи танзимкунандаи давлат ҷиҳати татбиқи механизми

иқтисодии истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ таҳия шудааст, ки ба такмили низоми худмаблағгузории таҷдиди иншооти истифодаи об нигаронида шудаанд;

- алгоритми мониторинги истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об дар соҳаҳои хоҷагии халқ пешниҳод карда шуд, ки нишондиҳандаҳои мақсадноки он ба ташхиси сифати обҳои ба мақсадҳои гуногун масрфшаванда (истеъмол, истеҳсолот), ташхиси сифати тақсимоти об (таъминоти аҳоли, соҳаҳои иқтисодиёт, иншоотҳо) нигаронида шудаанд ва таъсири об ба саломатии аҳоли, сифати партовҳо, каналҳои тақсимоти об дар соҳаи кишоварзӣ ва амсоли онро низ фаро мегирад;

- бо назардошти таҳлили муқоисавии вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва ҷуғрофӣ минтақаҳои кишвар арзёбии ҳамаҷонибаи ҳолат ва тамоюлҳои истифодаи захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ минтақа анҷом дода шудааст, ки имкон дод мушкилоти эндогенӣ ва экзогенӣ истифодаи оқилонаи об, ки ба принципҳои рушди устувор муҳолифанд, муайян карда шавад, ки дар ҳолатҳои зерин таҷассум ёфтаанд:

✓ сатҳи пасти дастгирии сармоягузори барои таҷдид ва сохтмони иншооти нави обёрӣ;

✓ самаранокии нокифояи механизми истифодаи пулакии об дар соҳаи кишоварзӣ;

✓ фарҳанги истифодаи оқилонаи об ҳам дар байни аҳоли ва ҳам дар субъектҳои бахши кишоварзӣ минтақа ба қадри зарурӣ инкишоф наёфтааст;

- модели иқтисодӣ ва риёзии муайян кардани дараҷаи аҳамияти омилҳои инфиродӣ дар асоси пешниҳод ва асоснок кардани шаш гурӯҳи фарзияҳо муҳосиба шудааст, ки ҳамбастагии муназзами омилҳои иқтисодӣ ва фарҳангиро дар раванди истифодаи захираҳои обӣ бо тавачҷӯҳ ба афзалияти такмили механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии чараёнҳои сармоягузори ҷихати таҷдиди иншооти обёрӣ ва рушди устувори бахши обтаъминкунӣ дар соҳаи кишоварзӣ равона шудааст, инъикос менамояд;

- самтҳои такмили механизми танзими давлатии истифодаи самараноки захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ минтақа дар асоси такмил додани механизми истифодаи пулакии захираҳои об ва баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузории хоҷагии об пешниҳод шуданд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои бадастомада метавонанд ҷанбаҳои назариявии татбиқи принципҳои асосии концепсия рушди устуворро дар соҳаи истифодабарии захираҳои обӣ пурратар намуда алоқамандии омилҳои иқтисодӣ ва фарҳангии обистифодабариро дар сутуҳи мухталифи идоракунӣ ба таври возеҳ нишон диҳанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ. Тавсияҳои илмию амалӣ, ки дар асоси натиҷаҳои таҳқиқи рисола ба даст омадаанд ба такмили механизми танзими раванди истифодаи оқилона, ҳифз ва беҳдошти вазъи

экологии захираҳои обӣ ва таъмини рушди босуботи захираҳои обӣ дар шароити ҷумҳурӣ ва минтақа бо таваҷҷӯҳ ба таъмини инкишофи рушди босубот равона гардидаанд. Муқаррароти алоҳидаи рисолаи диссертсиониро метавон дар чараёни тадриси фанҳои “Иқтисоди истифодаи табиат”, “Иқтисодиёти КАС”, курсҳои махсуси “Рушди босубот” ва ғ. истифода бурд.

Муқаррароти асосии таҳқиқотӣ, ки барои дифоъ пешниҳод мешаванд:

- механизми такмилёфтаи истифодабарии захираҳои обӣ бо таваҷҷӯҳ ба концепсияи рушди босубот, ки принципҳои асосии ташаккули механизми иқтисодии идораи обистифодабариро дар алоқамандӣ бо вазифаҳои идораи обистифодабарӣ дар ҳуд инъикос кардааст. Муҳимтарин хусусияти фарқкунандаи механизми мазкур дар он ифода меёбад, ки таъминоти илмӣ ва иттилоотии мониторинги фаъолияти хоҷагии обро чун ҷузъи таркибии механизми истифодабарии захираҳои обӣ дар назар мегирад, ки он алоқаи баръаксро дар заминаи натиҷагирӣ, назорат ва тасхеҳи фаъолияти хоҷагиҳои об таъмин менамояд;

- низоми мониторинг ва баҳогузориҳои ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ, ки ба фарқ аз низомҳои мавҷуд ба унвони меъёри баҳогузорӣ талабот ва мазмуну мӯҳтавои ҳуҷҷатҳои стратегияи рушду инкишофи кишварро барои давраи дарозмудат чун ҳуҷҷатҳои таъғоҳӣ ба назар мегирад, ки имкон медиҳад захираҳои обӣ чун омилҳои муҳими ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегияи иқтисоди миллӣ аҳамияти худро дар чараёни мониторинг ҳифз намоянд. Низоми мазкур баҳогузорӣ ба сифати оби таъиноташ мухталиф (истеъмоли, истеҳсоли), сифати объектҳои обтақсимкунӣ, (таъминоти аҳоли ва бахшҳои иқтисодиёт), таъсири манфии об ба саломати аҳоли, сифати захбуру захкашҳо, каналҳои тақсимоли об дар кишоварзиро ба унвони нишондиҳандаҳои ҳадаф қабул менамояд;

- матритсаи сабабҳо ва паёмадҳои истифодаи ғайриоклонаи об дар бахши кишварзии минтақаи мавриди таҳқиқ, ки дар асоси таҳлили ҳолати муносири обистифодабарӣ дар бахши кишоварзӣ омилҳои дохилӣ ва берунии муассир ба самаранокии истифодаи оклонаи захираҳои обиро дастабандӣ менамояд ва ҷиҳати коркарди стратегияи бартараф намудани паёмадҳои манфии истифодаи ғайриоклонаи захираҳои обӣ замина фароҳам меоварад;

- модели иқтисодиву риёзии зарибсанҷии омилҳои муҳим дар рушди устувори бахши обистифодабарӣ, ки аз тариқи муқоиса ва арзёбии омилҳои иқтисодиву фарҳангии обистифодабарӣ, вобастагии мутақобилаи омилҳои такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои обиро бо таваҷҷӯҳ ба афзалияти инкишофи сатҳи касбияти мудирони хоҷагиҳои кишоварзӣ ва такмили механизми самараноки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар ростои суръат бахшидан ба фаъолияти сармоягузорӣ ҷиҳати насбу таҷдиди пойгоҳҳои обтаъминкунӣ ва обтазакунӣ муайян менамояд;

- муҳоисибаи ояндабинии афзоиши Маҷмуи маҳсулоти кишоварзии кишвар бо таваҷҷӯҳ ба татбиқи принципҳои рушди устувор дар самти

обистифодабарии бахши кишоварзӣ, ки самаранокии чорабиниҳои пешниҳодшавандаро дар давраи дарозмуддат собит менамояд.

Саҳми шахсии довталаб. Маводи таҳқиқи рисолаи илмӣ ва нашрияҳои муаллифро зимни хондани курсҳо аз рӯи фанҳои “Иқтисоди истифодабарии сарватҳои табиӣ”, “Иқтисодиёти кишоварзӣ”, “Рушди босуботи иқтисодиёти КАС” ва ғайра истифода бурдан мумкин аст.

Тасвиби кори таҳқиқотӣ. Муҳтавои асосии назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли маъруза ва мақолаҳо дар конференсияҳои семинарҳои илмӣ ва илмию амалии аҳамияти байналмилалӣ ва ҷумҳуриявирошта дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Кӯлоб (Ҷумҳурии Тоҷикистон) дар давраи солҳои 2016-2021 пешниҳод ва баррасӣ шудаанд.

Интишори натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои илмиву амалии рисолаи мазкур дар 20 мақолаи илмӣ, ки аз он 4 номгӯй дар маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда, нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи мазкур аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Матни асосӣ дар 187 саҳифаи ҷопии компютерӣ навишта шуда, фарогири 16- ҷадвал ва 13 расм мебошад.

МУҲТАВОИ БОБ ВА БАНДҲОИ КОРИ ДИССЕРТАТСИОНӢ

Дар муқаддима аҳамият/мубрамият/-и мавзӯи таҳқиқотӣ асоснок гардида, дараҷаи омӯзиши масъалаи мавриди баррасӣ муайян карда шудааст, мақсаду вазифаҳои таҳқиқот объект ва предмет, инчунин навигариҳои илмӣ ва аҳамияти амалии натиҷаҳои таҳқиқот нишон дода шудааст.

Дар боби аввал – “Асосҳои назариявӣю методологии инкишофи концепсияи рушди босубот дар соҳаи идоракунии захираҳои обӣ” моҳият ва заминаҳои инкишофи концепсияи рушди босубот мавриди омӯзиш қарор гирифта, ҷанбаҳои назариявии нақш ва аҳамияти захираҳои обӣ дар сохтори муносибатҳои иқтисодӣ тадқиқ гардидаанд ва қонуниятҳо ва фишангҳои иқтисодии идоракунии захираҳои об ҷиҳати ноил гардидан ба инкишофи рушди босубот таҳлилу баррасӣ карда шудааст.

Дар боби дуюм – «Таҳлили вазъият ва баҳогузори истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ дар минтақаи Ҷанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазъи кунунии захираҳои обӣ дар минтақаи Ҷанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда самаранокии истифодаи захираҳои обӣ дар шароити минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузори шудааст, инчунин сабабҳо ва паёмадҳои истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои обӣ дар бахши кишоварзии минтақа омӯхта шудаанд.

Дар боби сеюм – «Самтҳои афзалиятноки инкишофи концепсияи рушди босубот дар соҳаи истифодабарии захираҳои оби минтақаҳои Чанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» роҳҳои тақмили механизми идоракунии захираҳои оби дар шароити таъмини рушди босуботи минтақа ва ҷумҳури мавриди омӯзиш қарор гирифта, самтҳои татбиқи принсипҳои истифодабарии захираҳои оби бо таваҷҷӯҳ ба омилҳои экологӣ баррасӣ гардидаанд ва, инчунин, усулҳои фаъолгардонии раванди сармоягузори ҷиҳати нигоҳдорӣ, тақсимнамоӣ ва истифодаи захираҳои оби шарҳу тафсил дода шудааст.

Дар хулоса ва пешниҳодҳо натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ҷамъбаст карда шудаанд.

II. МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Ҷиҳати оқилона истифода намудани захираҳои табиӣ ва бартараф кардани хатарҳои коҳишёбии сифат ё нобудшавии онҳо ва ташаккул додани низоми ягонаи муносибат ҷиҳати истифодаи оқилонаи неъматҳои табиӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ концепсия ва равишҳои гуногунро мавриди истифода қарор додааст. Таваҷҷӯҳи пайваста ва аз нигоҳи илмӣ банизомдаровардашуда як қатор мушкилоти ҷиддии табиӣро экологиро муайян кард, ки онҳо метавонанд ҷиҳати қоньгардонии талаботи имрӯза ва ояндаи мардум монеа гарданд. Бо назардошти мавҷудияти ин ва дигар намуди мушкилоти экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва табиӣ, зарурати қабули амалигардонӣ ва тақмили пайвастаи концепсияро ба вуҷуд меоварад, ки дар доираи он, ба таври ҳамоҳангӣ имконияти қабули қарорҳои оқилона ва аз нигоҳи иқтисодию иҷтимоӣ ва экологӣ самаранок вуҷуд дошта бошад. Дар ин замина истифодабарии оқилонаи захираҳои оби бо таваҷҷӯҳ ба татбиқи принсипҳои рушди босубот аз аҳамияти хос бархурдор мебошад.

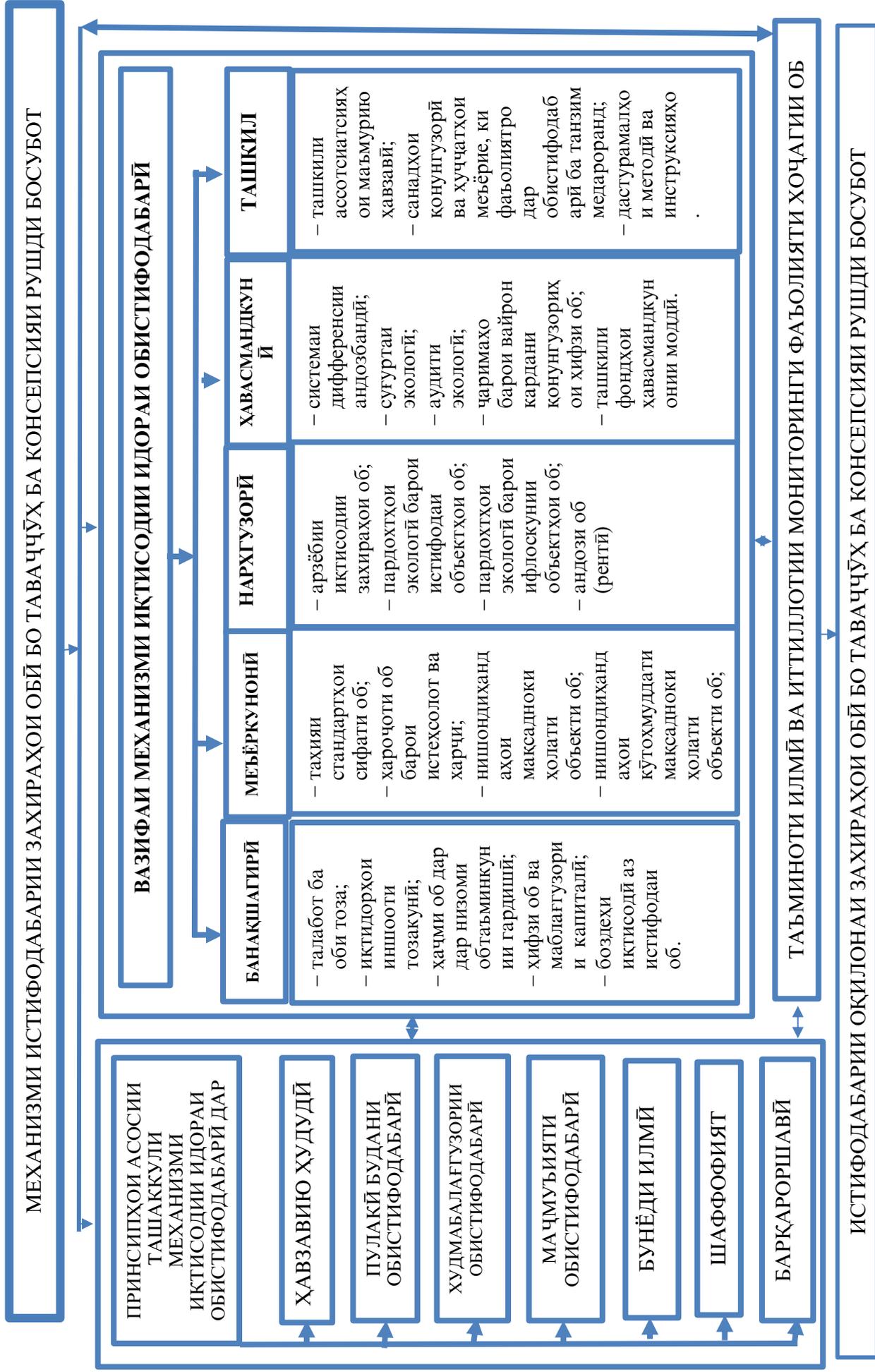
Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки рушди босубот ҳамчун низоми махсуси тараққиёти ҷамъиятӣ, беҳдошти шароити ҳаётгузаронии одамонро дар асоси истифодаи мақсадноки имкониятҳои ҳифзи муҳити зист таъмин намуда, илова бар ин имкониятҳои васеи ташкили низоми муносибатҳои хоҷагидорӣ аз нигоҳи иқтисодию иҷтимоӣ самаранокро барои наслҳои оянда ҳифз менамояд. Барои гузариш ба рушди босубот таҳияи ҳуҷҷатҳои стратегӣ талаб карда мешавад, ки хусусияти тамоюлҳои ҷаҳонӣ истифодабарии потенциали захиравии табиатро дар асоси таҷрибаи пешқадам ба инобат бигирад ва иқтидорҳои технологӣ, зеҳнӣ ва ҷамъиятии аҳолиро барои дастрасӣ ба параметрҳои рушди босубот самаранок равона намояд. Концепсияи рушди босубот дар пояи ин се қоида асос меёбад: таъмини алоқмандии иқтисод ва экология, яъне дастёбии дараҷаи рушде, ки одамон дар фаъолияти истеҳсолӣ ё дигар намуди фаъолияти иқтисодӣ таҳриби муҳити зистро ба таври назаррас коҳиш медиҳанд; таъмини алоқмандии соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз рӯйи меъёрҳои гуманитарӣ, ки маънии истифодаи самаранокӣ захираҳои табиӣро дар назар дорад, ки рушди иқтисодиро ба манфиати

наслҳои имрузу фардо таъмин мекунад; ҳалли вазифаҳои алоқаманд ба рушд дар асоси принципҳои барқароршавии захираҳои ҳаётан муҳим, мисли об, қабати ҳосилхезӣ замин, манбаъҳои сӯзишворӣ ва амсоли он.

Зимнан бояд ба назар гирифт, ки омили муҳимтарини рушди босуботи ҷомеа, сиёсати босамари иҷтимоиву иқтисодӣ ва экологии давлат ба ҳисоб меравад, ки ба ташкили шароити зарурии расидан ба зиндагии шоиста ва таъмини озодии инсон нигаронида шудааст. Устувории иҷтимоии ҷамъият бо гузарондани сиёсати босамари иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ бо таваҷҷӯҳ ба волоияти ҳуқуқи инсон дар истеъмоли неъматҳои табиӣ, истифода аз технологияҳои самаранок ва бо назардошти татбиқи принципҳои барқароршавии захираҳои табиӣ таъмин карда мешавад. Дар ин миён, коркарди механизмҳои самаранок истифодабарии захираҳои обӣ ба унвони муҳимترین неъматҳои табиӣ, ки асоси ҳаёт ва пешрафти иқтисодиву иҷтимоии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад, омӯзиши мунтазам ва пайвастаи паҳлуҳои мухталифи ин равандро дар арсаҳои идоракунии оқилона ва босамари истифодабарии ин сарвати бебаҳои табиӣ тақазо менамояд (расми 1).

Дар диссертатсия ба усулҳои иқтисодии истифодабарии захираҳои обӣ аҳамияти хос дода шудааст. Бояд гуфт, ки муддати зиёд танзими фаъолияти хоҷагии об бо ёрии усулҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ анҷом дода мешуданд. Чунин ҳолат гуфтан мумкин аст, ки имрӯз ҳам мавриди истифода аст. Ба чораҳои маъмурӣ, литсензиядихӣ ва додани иҷозатнома барои обистифодабарии махсус, аз ҷумла иҷозатнома барои партовҳои обҳои пасоб дар доираи партовҳои маҳдуду иҷозашаванда ва партовҳои муваққатан иҷозатдодашударо дохил кардан мумкин аст.

Ба чораҳои иқтисодӣ бошад, пардохт барои обистифодабарӣ, аз ҷумла пардохт барои пасобҳо ва пардохт барои моддаҳои ифлоскунанда, ки аз объектҳои обӣ бо пасобҳо ҷорӣ мешаванд, дохиланд. Низоми муайянкунии андозаи пардохтҳо бо арзёбии якхелакардаи зарари қиёсии иқтисодӣ аз ифлоскунии объектҳои об бо истифодаи коэффитсиентҳои, ки хавфнокии нисбии моддаи зарарнокро ба ҳисоб мегирад ва коэффитсиентҳои баназаргирандаи вазъи экологӣ ва аҳамиятнокии экологии объекти алоҳидаи об асоснок карда шудааст. Дар маҷмӯъ, фаъолияти механизми иқтисодӣ бунёди низоми босамари пардохтҳои обистифодабарӣ, иҷрои андозбандии рентавӣ, ташкили шароити рушди худмаблағгузорӣ, фаъолияти корхонаҳою ташкилотҳои хоҷагии оби минтақаро дар сохтори барномаҳои умумии истифодаи захираҳои обӣ, пешбинӣ мекунад. Дар зимн қайд гардидааст, ки то ҳол ба сифати яке аз мушкилоти асосии татбиқи механизми иқтисодии истифодабарии захираҳои обӣ таҳияи методикаи баҳогузориҳои ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ боқӣ мемонад.

Расми 1. Схекаи сохтори истифодабарии захираҳои обӣ бо тавассути ба концепсияи рушди босубот

Дар робита ба ин дар диссертатсия низоми мониторинг ва баҳогузори ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Амалисозии пайдарпайи чор марҳилаи ба ҳам алоқаманд дар бораи вазъи экологӣ ва иқтисодии обистифодабарӣ дар минтақа, схемаҳои рушд ва истифодаи оқилонаи захираҳои обиро дар ҳавзаи муайян таъмин менамояд. Методикаи пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки мониторинги ҳавзаи об, обанборҳо ва ифлосшавии манбаъҳо сари вақт баҳогузорӣ шуда чораҳо оид ба танзими истифодаи захираҳои об бо таваҷҷӯҳ ба ситонидани сахмияи обистифодабарандагон амалӣ карда шавад.

Илова бар ин, модели пешниҳодшудаи мониторинг ва баҳогузори ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ барои таъмини сатҳи кобили қабули ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ метавонад ба таври муассир мусоидат намояд. Қобили қайд аст, ки айни замон мониторинги ягонаи баҳогузори ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ дар кишварҳои мухталиф минтақа дар шакли системавӣ истифода намешавад, ки баҳсҳои шадидро дар соҳаи обистифодабарӣ ба миён овардааст. Истифодаи чунин мониторинги ягона ва системавӣ метавонад дар оянда дастурамали кории ниҳодҳои байниҳукаматӣ чиҳати таъмини истифодабарии оқилонаи обҳои байнисарҳадӣ низ гардад (расми 2).

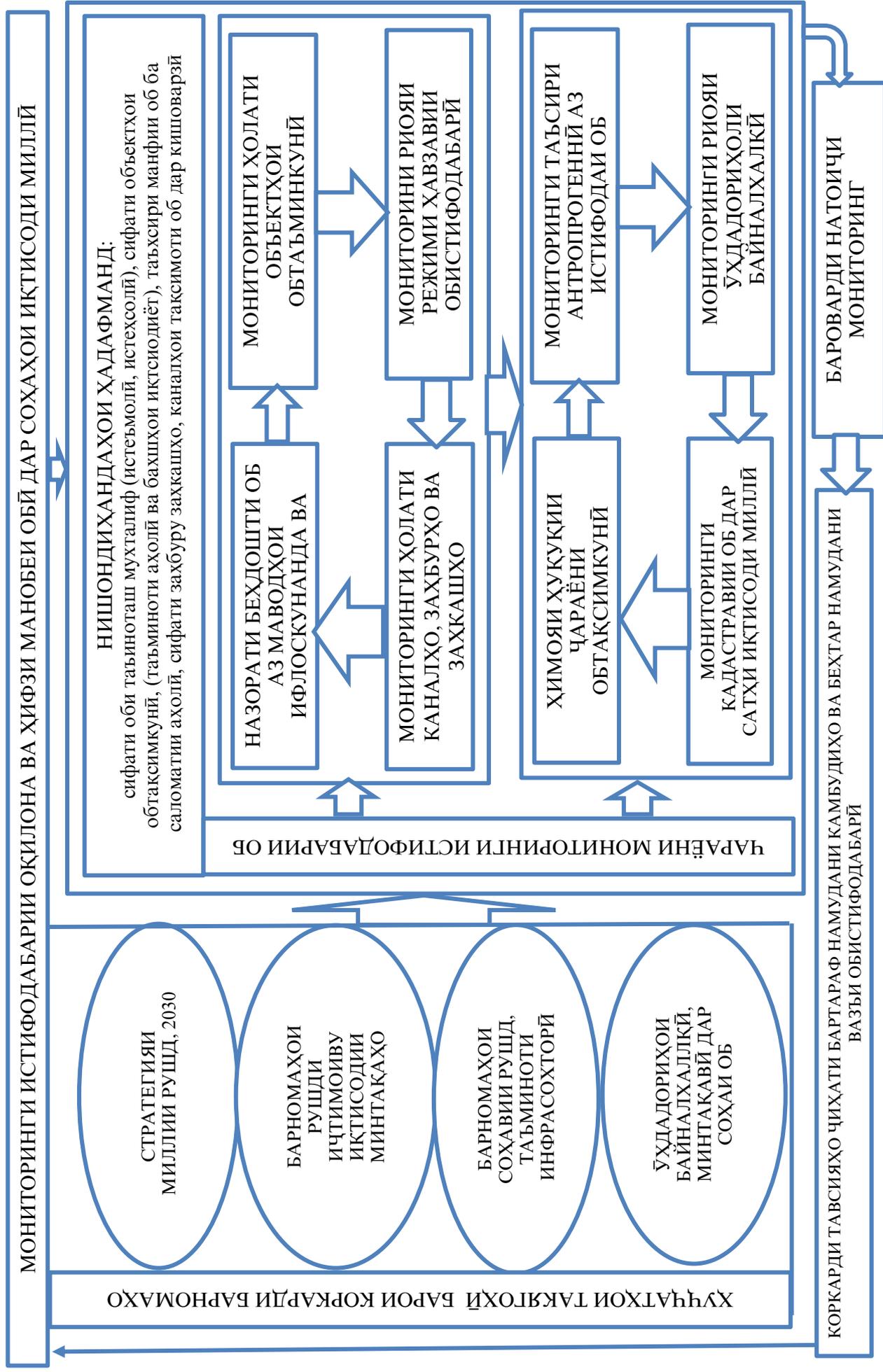
Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки истифодаи низоми системавии мониторинг ва баҳогузори ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ заминаи татбиқи босамари истифодаи механизми иқтисодии обистифодабарӣ шуда метавонад. Ин омил дар маҷмӯъ метавонад ба тақмили механизми рушди таъминоти об ва мустақиман мустаҳкам намудани василаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии истифодаи самарабахши захираҳои табиӣ, ташкили механизми муосири бозорӣ, ки афзалияти танзими экологии фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳоро дар бар мегирад, бурда мерасонад. Илова бар ин, чиҳати баланд бардоштани самаранокии механизми экологӣ ва иқтисодии таъминоти об ва идоракунии захираҳои обӣ андешидани чораҳои зерин ба мақсад мувофиқ мебошад:

- тақмил додани методологияи истифодаи пулакии об дар соҳаи кишоварзӣ, заминҳои обёришаванда ва дигаргунсозии бахши ташкилию иқтисодии об, ки ба шароити бозор бештар мувофиқат мекунад;

- истифодаи андозҳои экологӣ барои таназзули заминҳои обёришаванда, нақши ҳалкунандаи меъёрҳои экологӣ дар қабули қарорҳои техникӣ ва технологӣ дар тарҳрезӣ, сохтмон ва истифодаи системаҳои обёрӣ ва захбурҳо;

- қорӣ намудани пардохтҳо ва ҷаримаҳо барои ифлосшавии об бо мақсади кам кардани фишори антропогенӣ ба низоми экологӣ (экосистема);

- ташаккули муносибатҳои молӣ байни корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагии об, бо назардошти манфиатҳои иқтисодии тарафҳо ва натиҷаҳои обёрӣ ва дигар заминҳои мелиоративӣ;

Расми 2. Низомии мониторинг ва баҳогузори ҳолати истифодабарии об аз нигоҳи иқтисодиву экологӣ

- таъсиси механизми молиявию қарзии танзими фаъолияти обтаъминнамоӣ ва хоҷагӣ бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавии мелиоративӣ ва идоракунии об;

- татбиқи барномаҳои мақсаднок ҳамчун унсури механизми ташкилию иқтисодӣ дар шаклҳои гуногуни дастгирии давлатӣ, системаи мелиоративӣ ва истифодаи об.

Такмил додани тарҳи истифодаи пулакии об дар истифодаи заминҳои обёришаванда метавонад яке аз самтҳои муҳимтарини такмили механизми таъминоти об ва захираҳои обӣ гардад. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ, ҳама намуди обҳо талаботи ба худ хосро дошта вобаста ба ин арзиши махсусро пайдо мекунанд.

Баҳодиҳии захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ, хусусан байни заминҳои қорам бо он далел муҳим доништа мешавад, ки арзиши воқеии об амалан аз тарзу усулу истифодаи замин, малака ва фарҳанги истифодабарандаю сифати худи замин вобастагии калон дорад. Дар алоқамандӣ бо ин байни мафҳумҳои "замини обёришаванда" ва "замини қорами обёришаванда" тафовут вучуд дошта, дар истифода ба ин шакли заминҳо бояд таваҷҷӯҳ кард. Бо дарназардошти он, ки ҷорӣ намудани истифодаи пулакии об дар соҳаи кишоварзӣ таваҷҷӯҳи махсусро талаб мекунад, омӯзиш ва ҳаллу фасли саривақтии мушкилоти зерин ба мақсад мувофиқ мебошад:

– такмили низоми идоракунии захираҳои обӣ, махсусан бо таваҷҷӯҳ ба қонуниятҳои иқтисодии бозорӣ;

– мучаҳҳаз кардани системаҳои обёрӣ бо дастгоҳҳои наву замонавӣ;

– вазифагузорӣ ва таъини масъулияти мақомоти дахлдор ҷиҳати хизматрасонии обистифодабарӣ дар заминҳои обёришаванда ва дигар намуди заминҳо;

– таъмини иштироки давлат дар ҷуброни як қисми хароҷоти қорхонаҳои кишоварзӣ вобаста ба пардохт аз истифодаи захираҳои обӣ ва амсоли он.

Дар диссертатсия бо таваҷҷӯҳ ба шароити истифодабарии об дар баҳши кишварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нақши низоми обтаъминкунии дар самаранокии истифодаи заминҳои қорам таъкид карда мешавад. Дар истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳимро заминҳои обӣ ишғол менамоянд, зеро мувофиқи баҳогузориҳои қоршиносону олимони зиёда аз 70 % ҳаҷми маҳсулоти растанипарварӣ, маҳз дар заминҳои обӣ истехсол карда мешавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир бо ҷалби маблағгузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳиссаи заминҳои обиро дар соҳаи кишоварзӣ зиёдтар карда истодааст, ки ин метавонад боиси фаровон шудани маҳсулотҳои кишоварзии ватанӣ гардад. Таҳлилҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар соли 2019 нисбати соли 2013 майдони заминҳои обии дорои аҳамияти кишоварзӣ 22,9% дар ВМКБ, 10,5% дар вилояти Суғд, 3,7% дар вилояти Хатлон, 5,5% дар НТҶ ва 12,2% дар шаҳри Душанбе, зиёд шудаанд. Дар сохтори масоҳати умумии майдони заминҳои обёришавандаи дорои аҳамияти кишоварзӣ ҷумҳурӣ, айни замон 2,3% дар ВМКБ, 37,8% дар вилояти Суғд, 45,3% дар вилояти Хатлон, 14,3% дар НТҶ ва 0,3% дар шаҳри Душанбе ҷойгир шудаанд.

Сохтори обистифодабарӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллии Тоҷикистон чунин аст: саноат 6%, кишоварзӣ 85% (аз ҷумла барои обёрикунонӣ 65-70 %), бо обтаъминкунӣ дар деҳот 5% ва дар шаҳрҳо 4%. Дар ҷадвали поёни захираҳои обие, ки дар соҳаҳои иқтисоди миллии ҷумҳурии истифода мешаванд, бо чунин тарз инъикос ёфтааст (ҷадвали 1).

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳад, ки сарфаи об дар соҳаҳои иқтисоди миллии, пеш аз ҳама, дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, барои обёрӣ ҳамонро аз меъёрҳои муқарраршуда зиёд аст. Сабаби аз ҳама зиёд истифода бурдани захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ нисбати дигар соҳаҳои иқтисоди миллии дар он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар минтақаи барои обёрикунонӣ эҳтиёҷдошта («аридная зона») ҷойгир шудааст ва аз ин хотир зиёда аз 90 % маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ аз заминҳои обӣ ба даст меояд.

Ҷадвали 1

Истифодаи захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи соҳаҳои иқтисоди миллии, млн. м³

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				2019/1990	
	1990	2000	2013	2019	млн. м ³	%
Гирифтани об	13662	13379	10700	11240	-2422	82,2
Истифодаи об	12046	10197	8816	9774	-2272	81,1
Аз ҷумла барои обёрӣ:	9895	8676	7468	7378	-2517	74,5
саноат	594	535	525	1559	965	262,4
бо об таъминкунии шаҳрҳо	485	384	383	387	-98	79,7
бо об таъминкунии кишоварзӣ	696	602	440	450	-246	64,6
хоҷагиҳои моҳипарварӣ	2	-	-	-	-	-
дигар истифодабарандагон	374	-	-	-	-	-

Муҳосибаи муаллиф бо истифода аз маълумотҳои Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст.

Агар истифодаи захираҳои обиро дар соҳаҳои кишоварзӣ арзёбӣ намоем, он гоҳ вобаста ба шароити табиӣ, кишти зироатҳо ва обёрӣ то 65-70%-и захираҳои обӣ барои кишоварзӣ ҷудокардашударо, маҳз фаъолияти обёрӣ ташкил менамояд. Қисми боқимондаи он (15 %) барои таъмини фермаҳои чорводорӣ, минтақаҳои аҳолинишин ва обшоркунии чарогоҳҳо сарф мешавад. Аммо ин нишондиҳандаҳо нисбат ба кишварҳои аз нигоҳи аграрӣ пешрафта хеле нигаронкунанда мебошанд. Мушкили асосии дар он ифода меёбад, ки бо тавачҷӯх ба кӯҳна ва корношоям будани объектҳои обтақсимкунӣ ва обёрӣ миқдори аз меъёр хеле зиёди об дар заминҳои истифода шуда қисми бештари он талаф мешавад ва шуршавии заминҳоро ба миён меорад.

Дар минтақаҳои Ҷанубу Шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки истифодабарандаи асосии об соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, имрӯзҳо мушкилоти зиёде дар ин замина мушоҳида мешавад. Таҳлили вазъи имрӯзаи истифодаи захираҳои заминӣ об дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки қариб дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурии, хусусан дар минтақаи ҷанубу шарқӣ тамоюли бадшавии вазъи экологии заминҳои обӣ ба ҷашм мерасад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар минтақаи Кӯлоб ҳамасола 909,8 ҳазор м³ об аз тамоми намудҳои манбаъҳои гирифта мешавад, ки беш аз 619,1 ҳазор м³

барои эҳтиёҷоти гуногун ва тақрибан 290,3 ҳазор м³ ба объектҳои гуногуни об партофта мешавад. Таъминоти об ба заминҳои кишоварзӣ дар минтақа кофӣ нест, чунончӣ дар ноҳияи Данғара 62,4%, Фархор 59,0% ва Ҳамадонӣ 64,0% заминҳои кишоварзӣ бо об таъмин мебошанд. Захираҳои оби минтақа асосан барои нӯшидан ва обёрии заминҳои кишоварзӣ истифода мешавад. Дарёи Панҷ, ки яке аз калонтарин дарёҳои ин минтақа аст, ҳамасола 45 822 га заминҳои кишоварзиро дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Восеъ ва Фархор бо об таъмин мекунад (Ҷадвали 2).

Системаҳои обёрии минтақа пеш аз ҳама бо дарозии аз ҳад зиёди каналҳо, коллекторҳо ва заҳкашҳо, қитъаҳои ҳамворшудаи онҳо, ки бо таҷҳизоти нокифоя бо иншоотҳои гидротехникӣ таъсири манфӣ мерасонанд, тавсиф мешаванд.

Дар натиҷа, ҳамасола дар системаҳои байниминтақавӣ ва дар дохили хоҷагиҳои обёришаванда талафоти об тақрибан 33 %-и миқдори оби аз ҷониби соҳаи кишоварзӣ гирифташударо ташкил медиҳад. Дар баробари ин, қисми зиёди талафоти об тавассути каналҳое, ки дар солҳои аввали обёрии замин сохта шудаанд, рост меояд. Дар минтақаи Кӯлоб ҳиссаи заминҳои хуби мелиоративӣ он қадар зиёд нестанд, аз маҷмӯи умумӣ 51- 52% - ро ташкил медиҳанд. Дар маҷмӯъ сабабҳо ва паёмдҳои истифодаи ғайриқилонаи об дар бахши кишварзӣ минтақаро метавон чунин тавсиф кард (ҷадвали 3).

Ҷадвали 2

Нишондиҳандаи таъмини об дар минтақаи Кӯлоб аз маҷрои дарёҳо

Истифодабарандаи об	Ҳаҷми об (ҳаз. м ³)		Таъмини об %	Норасогӣ (ҳаз. м ³)
	Меъёр	Воқеият	Мавсим	Мавсим
Балчувон	720	720	100	
Кӯлоб	85600	66208	77,34	19392
Муминобод	8200	6352	77,46	1848
Восеъ	173500	151500	87,32	22000
Данғара	37300	23243	62,31	14054
Ҳамадонӣ	211434	136061	64,35	75373
Фархор	382566	225714	59	156852
Темурмалик	4700	4700	100	-
Ховалинг	4400	3591	81,61	809
Ш. Шохин	982	982	100	-
Минтақаи Кӯлоб	909402	619071	290328	909402

Мусоҳибаи муаллиф бо истифода аз нишондодҳои Агентии беҳдошти заминҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Системаҳои обёрии минтақа дар аввал бо дарозии аз ҳад зиёди каналҳо, коллекторҳо ва заҳкашҳо, қитъаҳои ҳамворшудаи онҳо, ки ба тағшиншавӣ ва таҷҳизоти нокифоя бо иншоотҳои гидротехникӣ саҳм мегузоранд, тавсиф мешаванд.

Дар натиҷа, ҳамасола дар системаҳои байниминтақавӣ ва дар дохили хоҷагиҳои обёришаванда талафоти об тақрибан 33 %-и миқдори оби аз ҷониби соҳаи кишоварзӣ гирифташударо ташкил медиҳад. Дар баробари ин, қисми зиёди талафоти об тавассути каналҳои ибтидоии замин, ки дар солҳои аввали кашфи замин сохта шудаанд, рост меояд. Дар минтақаи Кӯлоб ҳиссаи заминҳои хуби мелиоративӣ он қадар зиёд нестанд аз маҷмӯи умумӣ - 51- 52% - ро ташкил медиҳанд. Сабабҳо ва паёмдҳои истифодаи ғайриқилонаи об дар бахши кишварзӣ минтақаро метавони чунин тавсиф кард (ҷадвали 3).

Сабабҳо ва паёмадҳои истифодаи ғайриоқилонаи об дар бахши кишоварзии минтақа

САБАБҲО	ПАЁМАДҲО
Набудани дастурамали ягонаи аз нигоҳи илмӣ тархрезишудаи таносуби обистифодабарӣ дар бахши кишоварзӣ	Низоми обистифодабарӣ дар асоси идоракунии мутамарказонидашуда дар амал татбиқ карда намешавад. Ин ҳолат шароити баҳогузори самаранокии обистифодабарӣ, мониторинг, муайян намудани камбудиву норасоҳои бахши обтаъминкуниро таъмин карда наметавонад. Илова бар ин таносуби обтаъминкунӣ дар байни бахшҳои иқтисодиёт ҳолати стихиявиро ба худ касб мекунад.
Маърифати экологии обистифодабарандагон дар сатҳи қабилӣ қабул нест	Об аз меъёр чандин қарат зиёд ва беназардошти принципҳои рушди устувор истифода мешавад. Истифодабарандагони об масъулияти худро дар назди ҷомеа ва наслҳои оянда ба таври зарурӣ ҳис намекунанд. Тамоюли ғайриоқилона истифода шудани захираҳои обӣ ба худ характери маъмулӣ касб мекунад. Об арзиши муҳимтарин неъматҳои табииро дар тафаккури иқтисодии аҳоли аз даст медиҳад.
Дар ҳолати фарсудагӣ қарор доштани объектҳои ирригатсионӣ, каналу захбурҳо ва захкашҳо	Бо вучуди фаровонии манобеи обӣ дар мавсим норасоии об мушоҳида мешавад, истехсолоти кишоварзӣ зарари ҷиддӣ мебинад, сатҳи эрозия қабати ҳосилхези об боло меравад, талафоти об сол аз сол бештар мешавад. Бо сабаби муносибати хунукназаронаи масъулин сармоягузориҳо ба бахши бехдошти объектҳои ирригатсионӣ, каналу захбурҳо ва захкашҳо самаранок истифода наме-шаванд.
Зерсохторҳои пешгири аз обхезиву офатҳои табиӣ дар ҳолати хуб қарор надоранд	Обхезиҳои ҳамасола ба иқтисодиёти ноҳияҳои минтақаи Қўлоби вилояти Хатлон зарари калони иқтисодию иҷтимоиро пеш меорад. Дар натиҷаи обхезӣ роҳҳои магистралӣ қисман ё пурра хароб карда шуда сарбандҳои соҳилӣ ва системаи обтаъминкунии ноҳиявӣ аз гардиши кишоварзӣ мебароянд, ҳазорҳо гектар замин зери об монда ва зарари иқтисодӣ аз ин маблағи беш аз садҳо миллион долларро ташкил мекунад.
Ҳолати аксар системаҳои мутамаркази обтаъминкунӣ аз нуқтаи назари санитарӣ боиси нигаронии ҷиддӣ мебошад	Сатҳи имрӯзаи коркарду безараргардонии об имкон намедиҳад аҳолии минтақа бо оби босифати ошомиданӣ таъмин гардад. Аз шумораи умумии шабакаҳои амалкунандаи обтаъминкунӣ, 63% ба қоидаҳо ва меъёрҳои санитарӣ тамоман ҷавобгу нестанд. Системаи коркарди об ва безараргардонии он фаъолият наменкунад, 60-80%-и шабакаҳои тақсимкунандаи об бошанд, фарсуда шудаанд. Ҳамаи боиси сар задан ва паҳн шудани бемориҳои мухталиф мегарданд.
Об дар киштзорҳо ва фермаҳо бо тариқи усулҳои кухнашудаи обёрӣ масарф мешавад	Усулҳои пешқадами обёрӣ, аз қабилӣ усули қатравӣ қариб, ки истифода намешавад. Дар натиҷа аз як траф об барзиёд масраф мешавад, аз тарафи дигар майдони бузурги замин чун дарғот ва каналҳои ҷуйборҳои обтақсимкунӣ истифода мешавад ва инчунин шӯршавии замин ба қайд гирифта мешавад.
Ҷаззобияти сармоягузори дар соҳа таъмин карда нашудааст	Сармоягузори мустақил дар ин самт қариб, ки нестанд. Сармоягузори асосан аз ҷониби давлат ва созмонҳои байналхалқӣ амалӣ карда мешавад. Дар ҳолати ба роҳ намондани ҷаззобияти соҳаи обистифодабарӣ ислоҳи вазъи мавҷуда фақат характери кӯтоҳмуддат дошта метавонад. Барои таъмини рушди устувори соҳа бояд сатҳи баланди ҷаззобияти сармоягузори таъмин карда шавад.

Ҳолати нигароникунанда дар самти таъмини аҳолӣ ба оби ошимиданӣ боқӣ мемонад. Барои ҳалли ин мушкил, саривақт татбиқ намудани чунин чораҳо ба назар мувофиқ менамояд: таъмир ва нигоҳдории иншооти об, сохтмон ва навсозии системаҳои обтаъминкунӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири обтаъминкунӣ ва тоза кардани об, истифодаи таҷҳизоти маҳаллӣ барои тоза ва безараргардонии об, афзоиш сатҳи амнияти иттилоотии аҳолӣ ва ғайра. Барои беҳтар кардани дастрасии аҳолии минтақа ба оби тоза нӯшокӣ, на танҳо сохтани системаҳои иловагии обтаъминкунӣ, балки ислоҳоти амиқи марбут ба стратегия ва тактикаи идоракунии захираҳои об, инчунин ҷамоҳангсозии фаъолияти обтаъминкунӣ ва санитарӣ зарур аст.

Дар рисола ҳама мушкилоти истифодабарии захираҳои обӣ ба ду гуруҳи асосӣ ҷудо карда шудаанд, ки онҳо ба сифати сабаб ва натиҷа (иллат ва маълул) низ баромад мекунанд. Сабаби яқум сатҳи нокифояи маърифати экологӣ ва обистифодабарии масрафкунандагон ба ҳисоб меравад, ки дар навбати худ ба омилҳои зиёде чун урфу одат, маданият, фарҳанги соҳибкорӣ ва хоҷагидорӣ, сатҳи фановарӣ ва тафаккури техникий аҳолӣ алоқаманд мебошад. Мо он гуруҳи омилҳоро дар маҷмӯъ бо фарҳангӣ масрафи об таъриф менамоем. Гуруҳи дуюми омилҳо бармегардад ба масоили иқтисодӣ, аз қабилӣ таъминоти инфрасохторӣ, ҷаззобияти сармоягузорӣ, дараҷаи такрористехсолӣ дар соҳа, таъминоти кадрӣ, фанӣ, молиявӣ, машваратӣ ва амсоли он. Ин гуруҳи омилҳо мувофиқан, омилҳои иқтисодӣ унвон мешаванд. Вобастагии ин омилҳоро дар доираи моделсозии иқтисодӣ бо таваҷҷӯҳ ба вазни қиёсии омилҳои алоҳида дар таъмини рушди устувори бахши истифодабарии об дар соҳаҳои кишоварзии минтақа санҷидан мумкин аст.

Вобаста ба ин, бо истифода аз зароби (коэффициенти) эътиборнокии контент (CVR)-и Лоше ($CVR = (n_e - N / 2) / (N / 2)$), ки дар ин ҷо: $CVR = \{\displaystyle CVR = \}$ зароби (коэффициенти) эътиборнокии контент, $n_e = \{\displaystyle n_e = \}$ теъдоди иштирокчиёни контент (SME), ки назари комилан мувофиқ пешниҳод кардаанд, $N = \{\displaystyle N = \}$ теъдоди умумии иштирокчиёни контент (SME), мебошад) ва бо ҷалби 120 нафар коршиносони соҳаи обистифодабарӣ (20 нафар муҳандисони об дар кишоварзӣ, 25 нафар олимону пажӯҳишгарони соҳа, 53 нафар мудирони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), 22 кормандони хоҷагии об), ки собиқаи кории на камтар аз 10 сол доштаанд, зарибсанҷии омилҳои муҳим дар рушди устувори бахши обистифодабарӣ аз тариқи пурсишномаи панҷпосухии тести Лейкарт (мувофиқ, комилан мувофиқ, бетараф, зид, комилан зид) анҷом дода шуд.

Натиҷаҳои пуршинома ҷиҳати таъини вазни омилҳо баъд аз коркард дар барномаи компютери SPSS-16 ва санҷиши зариби эътиборнокии контент (CVR)-и Лоше дар ҷадвали 4 оварда шудаанд.

Фарзияҳои таҳқиқ дар ду бахш (омилҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ) ва зербахшҳои он ба сифати тағйирёбандаҳои вобаста ва рушди устувори бахши обистифодабарии соҳаи кишоварзӣ ба унвони тағйирёбандаи собит (новобаста) ба тартиби зерин таҳия гардидаанд:

1. Омилҳои фарҳангӣ дар сурати боло бурдани фарҳанги истифодабарии об бо таваҷҷӯҳ ба омӯзиши асосҳои соҳибкорӣ, маданияти экологии обистифодабарандагон, тафаккури техникӣ, бозомӯзии кадрҳо, гузаронидани семинару конферонсҳо метавонанд ба рушди устувори бахши обистифодабарии кишоварзӣ таъсири ҳалкунанда дошта бошанд.

2. Омилҳои фарҳангӣ дар ниҳоят ба инкишофи сатҳи касбияти мудирони хоҷагиҳои кишоварзӣ ва фаъолсозии раванди сармоягузори бахши хусусӣ ҷиҳати модернизатсияи иншоотҳои ирригатсионӣ оварда мерасонанд ва он ба рушди устувори бахши обистифодабарии кишоварзӣ метавонанд таъсири ҳалкунанда дошта бошанд.

3. Омилҳои иқтисодӣ бо таваҷҷӯҳ ба таҷдиди инфрасохторӣ об, ҷорӣ намудани механизми дастгирии молявии обистифодабарандагон, ҷалби сармояҳои давлатӣ дар модернизатсияи иншоотҳои ирригатсионӣ, назорати экологии ҷараёни обистифодабарӣ, ҷорӣ кардани ҷаримаҳои моливу маъмурӣ ва амсоли он метавонанд ба рушди устувори бахши обистифодабарии кишоварзӣ таъсири ҳалкунанда дошта бошанд.

4. Омилҳои иқтисодӣ дар ниҳоят ба татбиқи самараноки механизми пулакии обистифодабарӣ дар хоҷагии қишлоқ ва фаъолсозии раванди сармоягузори бахши хусусӣ ҷиҳати модернизатсияи иншоотҳои ирригатсионӣ оварда мерасонанд ва он ба рушди устувори бахши обистифодабарии кишоварзӣ метавонанд таъсири ҳалкунанда дошта бошанд.

5. Омилҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ танҳо дар якҷоягӣ ба татбиқи самараноки механизми пулакии обистифодабарӣ дар хоҷагии қишлоқ ва фаъолсозии раванди сармоягузори бахши хусусӣ ба модернизатсияи иншоотҳои ирригатсионӣ оварда мерасонанд ва он ба рушди устувори бахши обистифодабарии кишоварзӣ метавонанд таъсири ҳалкунанда дошта бошанд.

6. Механизми самараноки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ самаранокии раванди сармоягузори ба модернизатсияи иншоотҳои ирригатсионӣ таъмин менамояд ва он ба рушди устувори бахши обистифодабарии кишоварзӣ метавонанд таъсири ҳалкунанда дошта бошанд.

Чадвали 4

РУТБАБАНДИИ ОМИЛҲО, ЗЕРОМИЛҲО ВА САМТҲОИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ

I	A		B		III		A		B	
	А	В	А	В	III	III	А	В	А	В
ОМИЛҲОИ ФАРҲАНГӢ	3,04	0,000	ФАРҲАНГИ СОҲИБКОРӢ	8,07	0,000	Сатхи тахассуси мудирон		27,11	0,000	
						Сатхи касбияти мудирон		25,07	0,000	
	0,000	ФАРҲАНГИ СОҲИБКОРӢ	8,27	0,000	Фарҳанги сармоягузорӣ		26,02	0,000		
					Фарҳанги созмонӣ		21,09	0,000		
					Сатхи донишҳои экологӣ		24,01	0,000		
					Сатхи огоҳӣ аз истифодабарии захираҳои табиӣ		22,62			
	0,000	САРМОЯГУЗОРИӢ	7,40	0,000	Урфу одаг ва анъанаҳои истифодабарии захираҳои табиӣ		20,51	0,000		
					Масъулияти экологӣ		18,63	0,000		
					Сармоягузорӣ бо иншоотҳои ирригатсионӣ		25,72	0,000		
					Сармоягузорӣ ба бунёди каналҳои нав		22,07	0,000		
Сармоягузорӣ ба тақмили низоми обӣери заминҳои қорам						21,74	0,000			
Сармоягузорӣ ба омузиши кадрҳои соҳаи обистифодабарӣ						24,37	0,000			
ОМИЛҲОИ ИҚТИСОДИӢ	2,53	0,000	ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ВА БУҶЕТИ	2,41	0,000	Имтиёзҳои андозӣ		23,46	0,000	
						Имтиёзҳои бучетӣ		23,38	0,000	
	0,000	ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ВА БУҶЕТИ	2,25	0,000	Қумақпулихо ва қарзҳои бебозгашт		23,26	0,000		
					Мониторинги андозӣ		21,02	0,000		
					Барои бепул истифодабарии об		21,89	0,000		
					Барои ифлос кардани захираҳои обӣ		21,31	0,000		
	0,000	ҚАРИМАБАНДИӢ	2,25	0,000	Барои аз қор баровардани иншоотҳои обистифодабарӣ		21,24	0,000		
					Барои шӯршавии замин		19,36	0,000		

Эзоҳ: I – омилҳо; II – зеромилҳо; III – самтҳо; A – ҳисоби миёнаи рутба; B – дараҷаи маънодорӣ.

Дар идома бо таваҷҷӯҳ ба вазни зарбии омилҳо, зеромилҳо ва самтҳои пешбинишуда рутбабандии фарзияҳои дар модел пешниҳодшуда анҷом шудаанд, ки он бо таваҷҷӯҳ ба ҳамбастагии омилҳо, ки аз тариқи формулаи Хи-квадрат ва меъёрсанҷии Пирсон амалӣ мешавад, муҳосиба шуд. Ҳамин тавр, рутбаи аввал ба фарзияи 6 (Механизми самараноки шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ самаранокии раванди сармоягузорию ба модернизатсияи иншоотҳои ирригатсионӣ таъмин менамояд ва он ба рушди устувори баҳши обистифодабарии кишоварзӣ метавонанд таъсири ҳалкунанда дошта бошанд) ихтисос дода шуд, ки ин ҳолат ҳамбастагии самтҳои “Фарҳанги сармоягузорӣ” “Сармоягузорӣ бо иншоотҳои ирригатсионӣ” ва “Сармоягузорӣ ба омӯзиши кадрҳои соҳаи обистифодабарӣ” – ро возеҳ нишон медиҳад. Рутбаи дуввум ба фарзияи 2 ихтисос дода шуд, ки он ҳамбастагии самтҳои “Сатҳи касбияти мудирон” “Сармоягузорӣ бо иншоотҳои ирригатсионӣ” ва “Сармоягузорӣ ба омӯзиши кадрҳои соҳаи обистифодабарӣ”-ро тавсиф менамояд. Дарҷаи маънодории фарзияҳои боқимонда ба тартиби шохиси Пирсон ба таври зерин рутбабандӣ шудаанд: рутбаи 3- фарзия 5; рутбаи 4 – фарзия 1; рутбаи 5 – фарзияи 3; рутбаи 6 - фарзияи 4.

Натиҷаҳои аз модели иқтисодӣ ба дастомадаро хулоса намуда истода метавон вобастагии мутақобилаи омилҳои тақмили механизми истифодабарии устувори захираҳои обиро дар минтақа дар шакли зерин пешниҳод намуд (расми 4).

Ҳамин тавр, самти стратегии тақмили механизми истифодабарии устувори захираҳои обиро дар минтақа ба фаъолияти самараноки сармоягузорӣ ба иншооти ирригатсионӣ метавон алоқаманд донист. Дар робита ба ин дар рисола модели регрессионии ҳамбастагии Маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК) бо сармоягузорӣ ба соҳаи таъминоти об муҳосиба шудааст. Маълумоти ибтидоӣ бо таваҷҷӯҳ ба тавсияҳои меъёрӣ ба таносуби сармоягузориҳо ба соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ дар ҷадвали 5 оварда шудаанд.

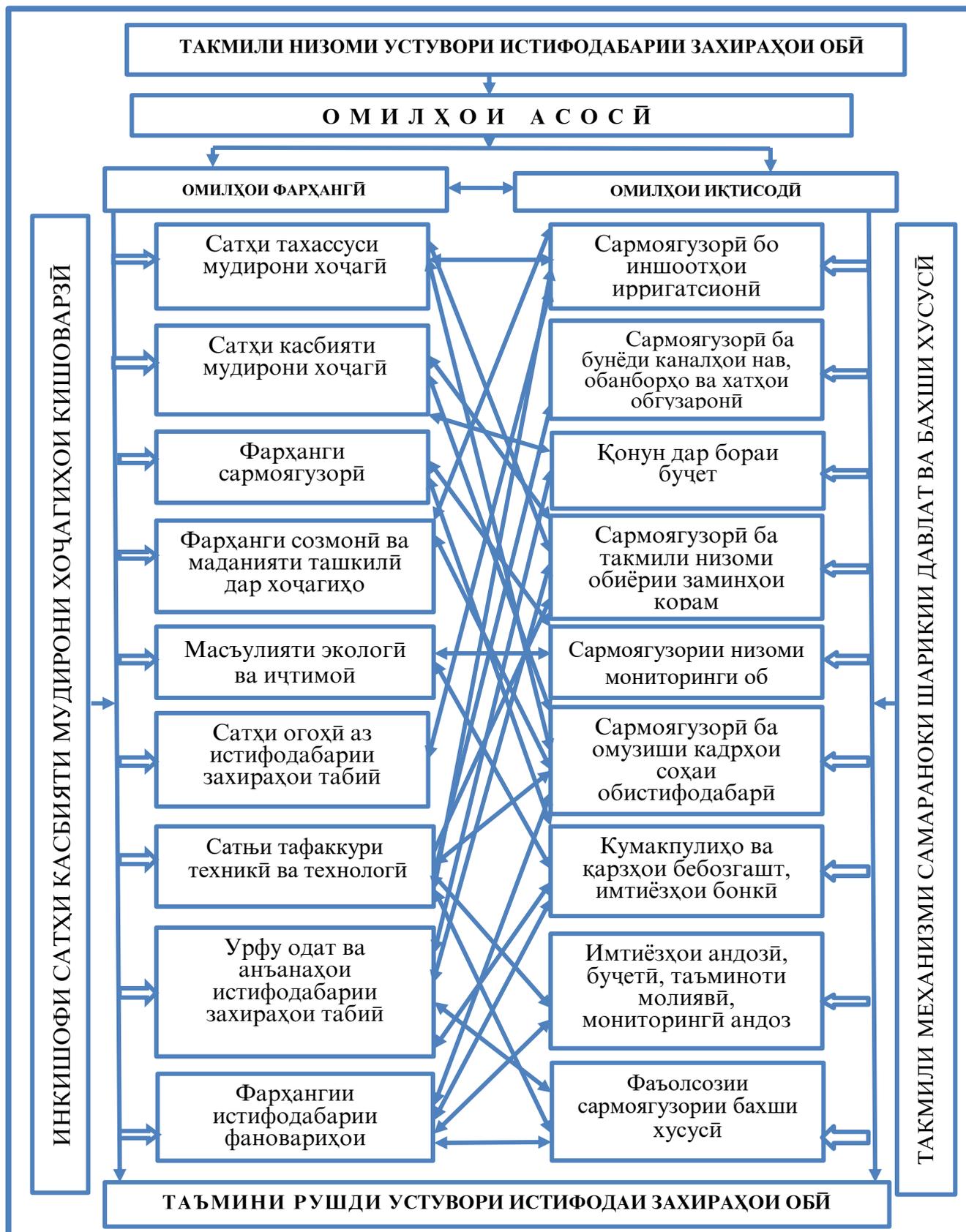
Ҷадвали 5

Маълумоти ибтидоии модели регрессионӣ, млн. долл. ИМА

Солҳо	ММК	Сармоягузориҳо	Сармоягузориҳо ба обтаъминкунӣ
2013	20116,7	4110,7	102,8
2014	21490,1	4715,8	117,9
2015	22160,3	5056,3	126,4
2016	23320,9	5063,8	126,6
2017	24911,5	5665,4	141,6
2018	25898,7	6266,2	156,7
2019	27750,4	6652,9	166,3

*Эзоҳ: Сармоягузориҳо ба обтаъминкунӣ 0,025 % аз сармоягузориҳои умумӣ

Сарчашма: Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, АОПҚТ, 2020. – С.14-16. Омори солона//Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, , АОПҚТ, 2020. – С.231.

Расми 3. Вобастагии мутақобилаи омилҳои тақмили механизми истифодабарии устувори захираҳои оби

инъикос карда мешавад (чадвали 6).

Чадвали 6

Натиҷаҳои таҳлили коррелятсионӣ

Нишондиҳандаҳо	ММК	Сармоягузориҳо	Сармоягузориҳо ба обтаъминкунӣ
ММК	1		
Сармоягузориҳо,	0,9867	1	
Сармоягузориҳо ба обтаъминкунӣ	0,9866	0,9999	1

Аз маълумотҳои чадвал бармеояд, ки маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ бо сармоягузориҳо дар маҷмӯъ ва сармоягузориҳо бо обтаъминкунӣ алоқамандии бениҳоят зич дорад. Коэффитсиенти коррелятсия баробар ба 0,98 буда, вобастагии зич ва алоқамандии баланди нишондиҳандаҳоро тавсиф медиҳад ва коэффитсиенти детерминатсия бо қиммати баланди худ, яъне 0,977 ба эътимонднокии модели сохташуда далолат мекунад. Муодилаи регрессия намуди $Y = 8047,435 + 152,3858X_1 - 5978,78X_2$ дорад ва тибқи он пешгӯи нишондиҳандаҳоро чунин натиҷа медиҳанд (чадвали 7).

Чадвали 7

Пешгӯи ММК бо таваҷҷӯҳ ба динамикаи сармоягузориҳо ба баҳши обтаъминнамоӣ, млн. долл. ИМА

Солҳо	ММК	Сармоягузориҳо	Сармоягузориҳо ба обтаъминкунӣ
2013	20116,7	4110,7	102,8
2019	27750,4	6652,9	166,3
Қиматҳои пешгӯишаванда			
2021	29819,35	7385,961	184,6321
2022	31050,41	7790,836	194,75
2030	40898,84	11029,84	275,6929

Ҳамин тавр, танҳо дар асоси корбурди равиши системавӣ бо таваҷҷӯҳ ба таъсири омилҳои мухталиф, ки дар байни онҳо омилҳои фарҳангии истифодабарии об дар баҳши кишоварзӣ ва омилҳои иқтисодӣ нақши ҳалкунанда доранд метавон ба параметрҳои рушди босуботи истифодабарии захираҳои обӣ ноил гардид. Дар баробари ин бояд махсус нақши давлатро чун мақоми марказии танзим ва идоракунии истифодабарии оқилонаи захираҳои обӣ қайд кард.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО

НАТИҶАҲОИ АСОСИИ ИЛМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Консепсияи рушди босубот, ин муҳимтарин алтернативаи ташкили ҳамгирии имкониятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ чиҳати таъмини талаботи имрӯзаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кафолати дар оянда зерӣ хатар қарор нагирифтани наслҳои минбаъда мебошад. Воқеан, вобаста ба тавсия ва

имкониятҳои мавҷудаи рушди босубот, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти инкишофи рушди устувори истифодабарии захираҳои обӣ танҳо дар сурате натиҷаҳои хуб ба даст меорад, ки агар ғояи истифодаи оқилонаи захираҳои обиро дар андешаҳои ҳар як фарди ҷомеа ташаккул дода тавонад [1-М].

2. Захираҳои обӣ дар низоми иқтисодиёт ва дар ҳошияи концепсияи рушди устувор мавқеи махсусро дорост, яъне дар натиҷаи ташкили истифодаи оқилонаи об ва ҷалби сармоягузории мақсаднок, захираҳои обӣ имконияти нигоҳдорию рушди экосистема ва чараёнҳои иқтисодиро таъмин намуда, муҳимтарин заминаҳои рушди ҷомеаи инсониро таъмин мекунад, ки бо назардошти ин ва дигар хусусиятҳои муҳим захираҳои обӣ аз дигар захираҳо куллан фарқ мекунад [14-М].

3. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯзҳо дар сохтори муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии минтақаи Осиёи Марказӣ, таносуби истифодаи нобаробари захираҳои табию иқтисодӣ мушоҳида мешаванд, ки ин ба рушди иқтисодию иҷтимоии ин давлатҳо бетаъсир нест. Дар низоми муносиботи иқтисодию иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бартариятҳои хуб мавқеъ гирифтааст, яъне имкониятҳои хуби истифодаи захираҳои обӣ ва истехсолкунандаи нерӯи барқи обии аз нигоҳи илм ва экология безарар мебошад. Аз ин рӯ, барои ташкили ҳамкориҳо дар ин самт заминаҳои ҳуқуқӣ, кадрӣ, молиявӣ ва малакаи бозорӣ барои ҷумҳурӣ шартҳои муҳим доништа мешавад [2-М].

4. Новобаста аз бартариятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон роҷеъ ба захираҳои обӣ, таҳлилҳои гузаронидашуда оид ба мавҷудияти мушкилоти норасоӣ, ифлосшавӣ, тавозуни нобаробари мавҷудияти захираҳои обӣ ва сатҳи маърифату дониши нокифояи истифодабарандагон дар дохили ҷумҳурӣ мушоҳида мешавад. Вобаста ба ин масъалаҳо имрӯз, зарурати ташкил ва амалигардонии чорабиниҳои самарабахш мусоидаткунанда, ҷиҳати ташаккули низоми идоракунии раванди истифодабарӣ ва тақсимоли захираҳои обӣ, ташаккули илму дониш ва фарҳанги баланди обистифодабарӣ, пешгирӣ намудани ифлосшавии сарчашмаҳои обӣ, тавсия дода мешавад [18-М].

5. Ҳангоми татбиқи сатҳи баланди самаранокии идоракунии мавҷудияти нобаробарии истифодаи захираҳои обӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ бартараф карда шуда, ҳамзамон имконияти ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ ба ҳамон минтақа муносиб (рушди кишоварзӣ, моҳипарварӣ, рушди хоҷагии ҷангал, туризм ва ғ.) таъмин мегардад. Тамоюлҳои муосир дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ, ташаккули механизми нави иқтисодӣ, афзоиши талабот ба ҳифз ва истифодаи оқилонаи замин ва об зарурати истифодаи пулакии обро дар хоҷагии қишлоқ талаб мекунад, ки баргардонидани хароҷот барои сохтмон, истифода ва таъмири мелиоративӣ ва иншооти гидротехниқиро таъмини хоҳад кард [3-М].

ТАВСИЯҲО БАРОИ ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

6. Яке аз омилҳое, ки бо такмили механизми мелиоративӣ ва захираҳои об алоқамандии зич дорад, татбиқи барномаҳои мақсаднок ҳамчун унсури механизми ташкилию иқтисодӣ мебошад. Ҳадафи ин унсури механизми идоракунии истифодаи об дар шароити муосир баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ дар доираи маҳдудиятҳои онҳо ва таъмини ҳамоҳангсозии барномаҳо дар сатҳҳои гуногун мебошад. Самтҳои асосӣ барои беҳтар кардани банақшагирии мелиоратсия ва захираҳои об инҳоянд: истифодаи технологияи мақсаднок; коркарди усулҳои муайян кардани нишондиҳандаҳои мақсадноки барномаҳо дар сатҳҳои гуногун; таҳияи механизми молиявӣ, татбиқи барномаҳо [5-М].

7. Ҳангоми интихоби стратегияи идоракунии захираҳои обӣ бояд принсипҳои зерин коркард ва риоя карда шаванд: мавҷудияти равиши комплексӣ дар муносибат бо муайянсозии манфиатнокӣ барои беҳдошти саломатии аҳоли дар алоқамандӣ бо беҳтаргардонии сифати обҳои нӯшокӣ, асарбахшӣ ба экосистема, беҳтаргардонии шароит барои пешбурди фаъолияти босуботи иқтисодӣ (обёрӣ, заминдорӣ, туризм ва ғ.) [10-М].

8. Дар маҷмӯъ, фаъолгардонии маблағгузориҳо барои беҳтар кардани идоракунии дараҷаи таъминоти об ва истифодаи захираҳои обӣ татбиқи як қатор чорабиниҳои комплексиро талаб мекунад, ки инҳо мебошанд: таҳлили манбаъҳои дохилии маблағгузорию рушди хоҷагии об, ин яъне захираҳои молиявие мебошанд, ки дар дохили кишвар истифода мешаванд; шарҳ ва таҳлили манбаъҳои берунаи маблағгузорӣ барои рушди обтаъминкунӣ ва хоҷагии об, ки фаъолнокии сармоягузорию хоричиро дар бар мегирад; ба таври назаррас ҷалб намудани манбаъҳои ғайрибучетии маблағгузорию рушди идоракунии об, фондҳои ғайрибучетӣ, маблағҳои бонкҳои тижоратии ватанӣ ва маблағҳои шахсии истифодабарандагонӣ об ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон, маблағгузорию хусусӣ ва сарчашмаҳои ғайрибучетӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои шахсии ташкилотҳои хусусӣ ва ғайриҳукуматӣ ташаккул меёбанд дар назар дошта мешавад; банақшагирию ва асосноккунии самарабахшии чорабиниҳои идоракунии об ва ҳифзи об, ки аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ ташкил карда мешаванд [12-М].

9. Натиҷаҳои моделсозии иқтисодӣ ва математикӣ, дар маҷмӯъ, аҳамияти баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорию соҳаи обистифодабарӣ, алахусус дар соҳаи кишоварзиро нишон медиҳанд. Бузургии нишондиҳандаҳои сармоягузорӣ ба системаҳои обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо баланд бардоштани сатҳи самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ алоқамандии зич доранд. Ин маънои онро дорад, ки дар оянда бояд ба мушкilotи тақвияти равандҳои сармоягузорӣ дар бахши хоҷагии оби соҳаҳои кишоварзӣ диққати махсус дода шавад. Дар баробари ин, омилҳои баланд бардоштани фарҳанги истифодаи об дар минтақаҳо аҳамияти калон доранд. Дар маҷмӯъ, мушкilotи истифодаи оқилонаи об истифодаи усули муназзамеро талаб мекунад, ки ба банақшагирию,

ташкил, ҳавасмандгардонӣ ва назорати истифодаи оқилонаи захираҳои об дар баҳши аз ҳама обталаби хоҷагии халқ - кишоварзӣ равона карда шудааст [4-М].

РҶҲАТИ ҚОРҲОИ НАШРШУДА ВОБАСТА БА МАВЗҶИ ДИССЕРТАТСИЯ:

А) Мақолаҳои нашршуда дар нашрияҳои, ки ба феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

[1-М]. Захираҳои обӣ барои рушди устувор: ҷанбаҳои назариявӣ// Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои иқтисодӣ. -Душанбе: «ТНУ», 2019. -2/19(193). -С.135-140;

[2-М]. Тақсимои оқилонаи захираҳои обӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Баҳши илмҳои иқтисодӣ.-Бохтар: ҚДММ “Матбаа”,2019. -1/3(65).-С.301-305;

[3-М]. Идоракунии истифодабарии захираҳои обӣ –шарти муҳими рушди устувори хоҷагии қишлоқ”/Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ-амалии “Кишоварз” Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур. Баҳш иқтисодиёт дар КАС.-Душанбе: “Фархунда М”, 2019.-4/19(85).-С.195-198;

[4-М]. Мушкилоти истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар шароити минтақаи Ҷануби Шарқии Тоҷикистон.//Пайёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.Баҳши илмҳои иқтисодӣ.-Душанбе: ҚДММ “Ҳоҷи Ҳасан”,2020.-3/20(71). - С.214-223;

Б) Мақолаҳои дар дигар маҷаллаҳо ба таъб расида:

[5-М]. Бӯҳрони иқтисодии молиявӣ,мушкилоти глобалии инсоният// Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ.Баҳши фарҳанг ва тамаддун.-Кӯлоб,2011.-№ 1(5).-С.60-63;

[6-М]. Базаи ашёи хомии минералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имкониятҳои рушди ояндаи он//Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ. Баҳши илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ.-Кӯлоб, 2013.№1-2 (8-9).-С.260-264;

[7-М]. Нақши соҳибқорӣ истихсолӣ дар рушди иқтисодӣ миллӣ//Нақш ва аҳамияти сармоягӯзорӣ дар рушди иқтисодӣ миллӣ/Маводи конференсияи илмию назариявӣ дар ДДК ба номи А Рӯдакӣ.-Кӯлоб, 27-28 май, 2016.-С.430-434;

[8-М]. Топливо –энергетический комплекс Республики Таджикистан как фактор развития экономики//Международный научный журнал “Молодой учёный”. -Казань,2016. №18(122). -С. 211-216;

[9-М]. Сарфакорӣ масъулияти бузург//Ҷавонон ва масоили рушди молиявӣ ҷомеа/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- назариявӣ дар ДДК ба номи А Рӯдакӣ.-Кӯлоб 19.05.2017.-Кӯлоб,2017.-С. 104-106;

[10-М]. Концепсияи переҳодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди ояндаи инсоният //Нақши Ваҳдати миллӣ дар рушди иқтисодӣ Тоҷикистон Маводи конференсияи илмӣ- назариявӣ ҷумҳуриявӣ дар ДДК ба номи А Рӯдакӣ.-24.06.2017 ш Кӯлоб.-С. 68-76;

[11-М]. Рогунская ГЭС: мировой рекорд и светлое будущее народа Таджикистана//Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.“Кохи афсарон”.-Душанбе 14.11.2018.

[12-М]. Создание эффективного механизма и условий для формирования рационального водопользования//Заминаҳо ва дурнамои амалигардонии стратегияи миллии саноатукунонии босуръати кишвар. /Маводи конференсияи

илмию амалии ҷумҳуриявӣ. ДТ ва менечменти инноватсионӣ дар ш Кӯлоб.- Кӯлоб,2019. (28-29.06.2019).

[13-М]. Ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар самти истифодабарии захираҳои обӣ, кафолати рушди устувор дар Осиёи Марказӣ// Саноатикунони босуръат: таърих ва замони муосир/Маводи конференси вилояти илмию амалӣ.- Хучанд.01.11.2019.

[14-М]. Рушди босубот ва давраҳои асосии ташаккулёбии он// Инноватсия – омилӣ самарабахши алоқаи илм ва истехсолот/Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ .-Душанбе, 2019.-С.327-330;

[15-М]. Захираҳои обӣ-омили рушди босубот// Полиграфия:ҳолат ва рушди дурнамои он/Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ.-Душанбе, 2020.-С.257-260;

[16-М]. Мушкилоти системаи обрасонӣ-обпартоӣ ҳамчун монеа барои рушди босубот//Саноатикунони кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ/Конференсияи байналмили илмию амалӣ.-Душанбе.-С.411-414;

[17-М]. Рушди босубот ва қонуниятҳои асосии ҳуқуқҳои байналмилалии обистифодабарӣ//Амалисозии ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷи ва миллӣ/Конференсияи байналмилалии илмию амалӣ.-Душанбе,2020.-С 327-332;

[18-М]. Обистифодабарии пулакӣ ё бозори об,омили рушди босубот ва истифодабарии оқилонаи захираҳои обӣ// Нақши муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар таъмини рушди устувори минтақа дар ҳошияи саноатикунони босуръати кишвар/ Онлайн видео конференсияи илмӣ амалии байналмилалӣ дар ДТ ва МИ Кӯлоб.-Кӯлоб,2020. (Промэкспо 2020)-С.512-517;

[19-М]. Мафҳуми иқтидорҳои обӣ-захиравӣ ва нақши онҳо дар рушди босубот// Бахшида ба “75 солагии Д.Д.Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ /Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ.- Кӯлоб, 2020. (24.11.2020). - С.455-458;

[20-М].Механизми иқтисодии обистифодабарӣ дар раванди идораи захираҳои обӣ//Масоили саноатикунони истехсолоти аграрӣ/ Конференсияи байналмилалии илмию амалӣ.- Душанбе, 2021. (25.02.2021).- С.158 -163.

УДК: 658.265 (575.3)
ББК: 65.9 (2) 45 (2Т)
М-36

На правах рукописи

МАҲМУДОВ БАХРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УСТОЙЧИВОГО
ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ
(на материалах Юго-Восточного Таджикистана)**

Специальность: 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством:
экономика природопользования

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
диссертации на соискание
ученой степени кандидата
экономических наук

ДУШАНБЕ - 2021

Диссертация выполнена на кафедре экономической теории Кулябского государственного университета им. А. Рудаки

Научный руководитель	Исайнов Хисайн Рахимович, доктор экономических наук, профессор
Оппонирующая организация:	Мухаббатов Холназар Мухаббатович, доктор географических наук, профессор, профессор кафедры туризма и методики преподавания географии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни Мусинов Абдуали Сайвалиевич, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры информационных технологий и защиты информации Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими
Оппонирующая организация:	Институт водных проблем, гидроэнергетики и экологии Национальной академии наук Республики Таджикистан

Защита диссертации состоится « 02 » октября 2021 года в 9⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.КOA-004 при Таджикском национальном университете по адресу: 734025, г. Душанбе, Буни Хисорак корпус 8.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться на официальном сайте www.tnu.tj и в научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан « _____ » _____ 2021 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета
кандидат экономических наук, доцент

М.А. Саидмуродова

I. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года вода выбрана в качестве стратегически важного ресурса, в связи с чем предусматривается проведения аграрной реформы и водоснабжение с целью обеспечения продовольственной безопасности и доступа к качественным продуктам питания с учетом устойчивого функционирования системы содержания и эксплуатации инфраструктуры ирригации и дренажа, как основы устойчивого функционирования орошаемого земледелия и продовольственной безопасности; обеспечения продуктивной занятости населения сельской местности и снижения уровня бедности в регионах; восстановления ирригационных и дренажных систем для повышения водообеспеченности орошаемых земель, улучшения мелиоративного состояния засоленных и заболоченных земель, совершенствование экономических механизмов обеспечения покрытия затрат содержания и эксплуатации инфраструктуры ирригации и дренажа в орошаемом земледелии; усовершенствования системы государственного субсидирования электроэнергии для целей машинного орошения; снижения отрицательного влияния тарифной политики в отрасли ирригации и дренажа на эффективность функционирования отрасли; развития рынка сельскохозяйственной продукции и преодоление барьеров для обеспечения прямого доступа к рынку сельскохозяйственных производителей; решения вопросов передачи бывших внутрихозяйственных инфраструктур ирригации и дренажа ассоциациям водопользователей (АВП) и усиление государственной поддержки для развития и устойчивого функционирования этих АВП, внедрение эффективной системы государственного стимулирования освоения новых и возврата в сельскохозяйственный оборот засоленных, заболоченных и неиспользуемых ранее орошаемых земель¹.

Республика Таджикистан - одна из стран, богатых водными ресурсами. Вместе с тем из-за несоблюдения действующих правил управления и рационального использования водных ресурсов, отсутствия регламентации процесса адаптации отдельных хозяйствующих субъектов к платному использованию водных ресурсов, неэффективного проведения просветительских мероприятий по водопользованию, особенно в районах, специализированным производством сельскохозяйственных продуктов, по-прежнему существуют проблемы рационального водопользования. Между тем, аграрный сектор является основным пользователем водных ресурсов в республике, а его конечный продукт определяет продовольственную безопасность, экономическую и социальную стабильность государства. В последние годы, в том числе из-за неэффективного использования водных ресурсов, продуктивность пашни резко снизилась. Это особенно касается таких сфер как хлопководства, зерноводства и овощеводства. Текущая ситуация подчеркивает скорейшее внедрение основных принципов ре-

¹ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года // Утверждена постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года № 636. - Душанбе, 2016. - С.13-14

гулирования и управления в системе использования водных ресурсов с упором на принципы устойчивого развития.

В процессе разработки принципов водопользования, основанных на концепции устойчивого развития и презентации приоритетов по снижению негативного воздействия операций водопользования, необходимо учитывать специфику различных регионов Республики Таджикистан. Кроме того, необходимо учитывать субструктурный характер системы водопользования, уровень водопотребности сельскохозяйственных земель, гидроэнергетический потенциал рек региона, возможность привлечения иностранных инвестиций, более эффективного использования стоков рек в сезонах и др.

С другой стороны, на протяжении почти полувека концепция устойчивого развития считалась важнейшей концепцией экономического и социального развития человеческого общества. Важность этой концепции прежде всего в том, что она гарантирует рациональное использование природных ресурсов не только для сегодняшнего, но и для будущих поколений. Имея это в виду, концепция устойчивого развития будет внедрена во всех секторах экономики или, по крайней мере, будет рассмотрена стратегия ее реализации. В этом отношении водные ресурсы не могут быть исключением как важнейший сектор национальной экономики, имеющей значительное влияние на уровень эффективности производственных процессов в других отраслях экономики.

Юго-восточный регион Таджикистана, охватывающий два крупных региона и часть районов центрального подчинения, обладает огромными водными ресурсами, рациональное использование которых с упором на устойчивое развитие имеет решающее значение для продовольственной и энергетической безопасности. Это особенно важно в области использования воды в сельском хозяйстве. Актуальность темы диссертационного исследования этим и объясняется.

Степень изученности проблемы. Вопросы водных ресурсов, их структурные особенности и методы эксплуатации, а также принципы рационального использования водных ресурсов на разных уровнях и в разных условиях изучены российскими учеными как Авакьянов А.Б., Алоев Т. Б., Баласким О.Ф., Беличенков Ю.Л., Гареев А.М., Коритн Л.М., Криски С.Е., Львович М.И., Менкель Н.Ф., Мороков В.В., Решеткина Н.М., Шабанова В.В., Шумакова Б.А., Шумакова Б.Б. и др.

Проблемы регулирования использования водных ресурсов и совершенствования системы управления хозяйственной деятельностью в сфере водных ресурсов, оценки и организации рационального использования водных ресурсов как фактора развития региона изучены отечественными и зарубежными учеными, в числе которых особо следует отметить: Ганиева Т.Б., Одинаева Х.А., Умарова Х.У., Исайнова Х.Р., Мухаббатова Х.М., Обидова Ф.С., Садридинова М.И., Саидова С.С., Муסיнова А.С., Абдурахмонова Ф.А., Содикова К.А., Норова Х.Г., Одинаева Ш.Т., Мирокилова Н.К., Кимсанова У.О. и др.

Вместе с тем, учитывая изменения в мирохозяйственных связях, рост населения, неуклонный рост спроса на воду, экологические проблемы, необхо-

димось повышения культуры водопользования, увеличения орошаемых пахотных земель, особенно в юго-восточных и южных регионах страны, актуализируют нового осмысления основных подходов к рациональному водопользованию с учетом основных принципов устойчивого водопользования.

Следует отметить, что проведенные исследования в недостаточной степени охватывают все аспекты устойчивого водопользования. За последнее десятилетие концепция устойчивого развития стала намного богаче по содержанию, и появились новые методологические подходы к использованию природных ресурсов с упором на эффективное использование новых технологий, применение которых в нашей стране требует более углубленного анализа и оценки состояния водопользования в отдельные секторы экономики. Кроме того, в последние годы Таджикистан инициировал важные меры на международном уровне по рациональному использованию водных ресурсов. В то же время Республика Таджикистан имеет множество конкурентных преимуществ в водном секторе среди стран региона, что обуславливает разработку и реализацию стратегических концепций по рациональному водопользованию.

Таким образом, проблемы изучения закономерностей и приоритетов концепции устойчивого развития в области рационального использования водных ресурсов, анализ и оценка доступности водных ресурсов в стране и отдельных ее регионах, особенно в юго-восточной части страны, требуют проведения целевых исследований, что предопределили научно-практическую значимость настоящего исследования.

Теоретической и методологической основой исследования служили работы отечественных и зарубежных ученых по совершенствованию и развитию механизмов рационального использования водных ресурсов в отдельных отраслях национальной экономики, его нормативно-правовая база, научные отчеты и публикации по водосбережению, реформе водных ресурсов, и обеспечению высокого уровня удовлетворенности населения страны безопасными водными ресурсами.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью диссертационного исследования является изучение теоретических и методологических положений рационального водопользования и разработки практических рекомендаций по реализации принципов устойчивого водопользования в сельском хозяйстве регионов Таджикистана.

Объектом исследования выступает управленческая и организационная система в рамках обеспечения разработки концепции устойчивого развития при целевом использовании водных ресурсов в Юго-восточном регионе Республики Таджикистан.

Предметом исследования выступают социально-экономические отношения, возникающие в условиях реализации принципов устойчивого водопользования в сельском хозяйстве региона.

Задачи исследования. В соответствии с поставленной целью, в диссертации решены следующие исследовательские задачи:

- изучение специфики и определение приоритетов реализации концепции устойчивого развития в сфере водопользования;
- исследование научных и методических аспектов рационального использования водных ресурсов как важнейшего экономического ресурса, играющего ключевую роль в производстве других видов материальных благ;
- обоснование основных принципов и условий регулирования и контроля целевого использования водных ресурсов в соответствии с требованиями устойчивого развития;
- анализ текущего состояния использования водных ресурсов Республики Таджикистан и оценка возможностей сохранения экономических преимуществ за счет водных ресурсов в структуре экономики региона;
- анализ и оценка влияния факторов на рациональное использование водных ресурсов в сельском хозяйстве регионов республики;
- определение направлений совершенствования механизма рационального и эффективного управления водными ресурсами в юго-восточном регионе Республики Таджикистан;
- разработка конкретных рекомендаций по привлечению инвестиционных ресурсов в сфере рационального водопользования;
- разработка комплекса мероприятий по совершенствованию системы управления водными ресурсами в сельском хозяйстве региона.

Методы исследования. В процессе работы использовались общенаучные методы и приемы исторического, системного, факторного, сравнительного, статистического анализа, экспертных оценок, анализа и синтеза, моделирование и др. Использование этих методов обеспечило эффективность и достоверность научных результатов, выводов и рекомендаций.

Область диссертационного исследования соответствует следующим пунктам Паспорта номенклатуры специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством: экономика природопользования: 7.1. Развитие экономики природопользования в системе экономических наук. 7.2. Теоретические аспекты экономики природопользования. 7.3. Природные условия и ресурсы как фактор экономического развития. 7.4. Экологическая политика и институциональные отношения в области охраны окружающей среды и природопользования. 7.5. Экономическая оценка природных ресурсов. 7.6. Экономические оценки ущерба от антропогенного воздействия на природную среду.

Этапы диссертационного исследования. Диссертационное исследование выполнено в период с 2016 по 2021 гг.

Основная информационная и экспериментальная база исследования. Диссертация выполнена на кафедре экономической теории Кулябского государственного университета им. А. Рудаки.

Достоверность результатов диссертационного исследования подтверждается изучением широкого круга отечественной и зарубежной экономической литературы, анализом комплекса нормативно-правовых актов по исследуемой проблеме, сбором и обработкой большого фактического и статистического

го материалов. Выводы и рекомендации вытекают из научного анализа теоретических проблем и практических аспектов исследуемой темы.

Информационная база исследования. В работе использованы законодательные и нормативные акты, статистические и отчетные данные Постановления Правительства Республики Таджикистан, Послания и выступления Президента Республики Таджикистан, официальные данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, годовые отчеты хозяйств в районе исследования.

Научная новизна диссертационного исследования. Научная новизна диссертационного исследования, заключается в обосновании теоретических и методологических положений рационального водопользования и разработки практических рекомендаций по реализации принципов устойчивого водопользования в сельском хозяйстве регионов Таджикистана. Наиболее значимыми результатами диссертационного исследования, обладающими научной новизной, являются:

- обоснованы теоретические аспекты концепции устойчивого развития как комплексный подход устойчивого использования всех жизненно важных ресурсов, в том числе водных, развитие и совершенствование механизма рационального использования которых в важных отраслях экономики способствует эффективному использованию природных ресурсов во всех важных секторах в соответствии стратегическими направлениями развития национальной экономики;

- обоснованы основные принципы рационального использования и управления водными ресурсами с учетом основных приоритетов концепции устойчивого развития на базе усиления регулирующей функции государства по реализации экономического механизма водопользования в сельском хозяйстве регионов, направленного на улучшение системы самофинансирования реконструкции объектов водопользования;

- предложен алгоритм по мониторингу рационального использования и защиты водных ресурсов в секторах национальной экономики, целевые показатели которого направлены на диагностику качества воды различного назначения (потребление, производство), качество объектов водораспределения (снабжение населения и секторы экономики), влияния воды на здоровье населения, качество стоков, водораспределительных каналов в сельском хозяйстве;

- дана комплексная оценка состоянию и тенденциям использования водных ресурсов в сельском хозяйстве региона, учитывающая сравнительного анализа экономической, социальной, экологической и географической ситуации в регионах страны, позволяющая выделить эндогенные и экзогенные проблемы рационального водопользования, противоречащим принципам устойчивого развития, отражающие:

- ✓ низкого уровня инвестиционного обеспечения процессов реконструкции и строительства новых ирригационных объектов;

✓ недостаточной эффективности механизма платного водопользования в сельском хозяйстве;

✓ неразвитости культуры водопользования как среди населения, так и в хозяйствующих субъектах сельского хозяйства региона;

- разработана экономико-математическая модель определения степени важности отдельных факторов на базе выдвижения и обоснования шести групп гипотез, системно отражающие взаимодействия экономических и культурных факторов использования водных ресурсов на базе приоритетности совершенствования механизма государственно-частного партнерства, направленного на активизации инвестиционных процессов в сфере модернизации ирригационных сооружений и устойчивое развитие сектора водоснабжения в сельском хозяйстве;

- обоснованы направления совершенствования механизма государственного регулирования эффективного использования водных ресурсов в аграрном секторе исследуемой территории на базе совершенствования механизма платного использования водных ресурсов и повышения уровня инвестиционной привлекательности водного хозяйства.

Теоретическая значимость диссертационного исследования заключается в том, что полученные результаты могут дополнять теоретические аспекты реализации основных принципов концепции устойчивого развития в сфере водопользования с учетом взаимосвязи экономических и культурных факторов использования водных ресурсов в разных уровнях системах управления.

Практическая значимость исследования. Научные и практические рекомендации, полученные на основе результатов диссертации по совершенствованию механизма регулирования рационального использования, охраны и улучшения экологического состояния водных ресурсов с акцентом на устойчивое развитие могут быть применены в практике регулирования водными отношениями в Министерстве сельского хозяйства Республики Таджикистан, Министерстве энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, областных и районных ведомств по водному хозяйству, а также в хозяйственной деятельности субъектов водопользования в сельском хозяйстве регионов республики.

Материалы диссертации и авторских публикаций могут быть использованы при изучении курсов «Экономика природных ресурсов», «Экономика сельского хозяйства», спецкурсов «Устойчивое экономическое развитие АПК» и др.

Основные положения, выносимые на защиту:

- усовершенствованный механизм использования водных ресурсов с учетом реализации концепции устойчивого развития, которая отражает взаимосвязь основных принципов и задач формирования экономического механизма управления водными ресурсами. Наиболее важной отличительной особенностью данного механизма заключается в обеспечении научно-информационного мониторинга водопользования как неотъемлемую часть механизма использования водных ресурсов, который обеспечивает обратную связь по результатам мониторинга, способствующего корректировку реализации водной стратегии;

- система мониторинга и оценки водопользования с экономической и экологической точки зрения, которая, в отличие от существующих систем, в качестве критерий оценки эффективности использования водных ресурсов рассматривает требования и содержания стратегических документов долгосрочного развития страны, что может способствовать повышению значимости водных ресурсов в достижении стратегических целей развития национальной экономики. Система оценивает качество воды для различных целей (потребление, производство), качество водораспределительных сооружений (снабжение населения и секторов экономики), негативное влияние воды на здоровье населения, качество дренажных каналов в сельском хозяйстве;

- матрица причин и последствий нерационального использования воды в аграрном секторе исследуемой территории, которая на основе анализа текущего состояния водопользования в сельском хозяйстве, внутренних и внешних факторов, влияющих на рациональное использование водных ресурсов, создать предпосылки для разработки стратегии устранения отрицательных последствий неэффективного использования водных ресурсов;

- экономико-математическая модель многофакторного анализа факторов устойчивого развития системы использования водных ресурсов, основанная на сравнении и оценке экономических и культурных факторов водопользования, отражающая необходимость активизации инвестиционных процессов в водном хозяйстве региона;

- прогнозирование роста валовой продукции сельского хозяйства страны с упором на реализацию принципов устойчивого развития в сфере управления водными ресурсами аграрного сектора, что подтверждает эффективность предложенных мер в долгосрочной перспективе.

Личный вклад соискателя. Результаты диссертационного исследования и авторских публикаций могут быть использованы при изучении курсов «Экономика природных ресурсов», «Экономика сельского хозяйства», «Устойчивое экономическое развитие АПК» и др.

Апробация и внедрение результатов исследования. Практические результаты диссертации были представлены и опубликованы в виде докладов и статей на международных, республиканских и межвузовских научно-практических конференциях в городах Душанбе, Худжанд, Бохтар и Куляб Республики Таджикистана в период с 2016 по 2021 гг.

Публикации. По теме диссертации опубликованы 20 научных статей, в том числе 4 в рецензируемых изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан, в которых нашли отражение теоретические принципы и результаты работы.

Объем и структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Работа изложена на 187 страницах, содержит 16 таблиц и 13 рисунков.

СОДЕРЖАНИЕ ГЛАВ И ПАРАГРАФОВ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность темы, сформулированы цель и задачи, определены объект, предмет и методы исследования, научная новизна и практическая значимость исследования, а также форма и степень апробации результатов.

В первой главе - «Теоретико-методологические основы разработки концепции устойчивого развития в сфере управления водными ресурсами» исследуется сущность и основы разработки концепции устойчивого развития, изучены теоретические аспекты управления водными ресурсами с учетом достижения целей устойчивого развития в сельском хозяйстве региона.

Во второй главе - «Анализ ситуации и оценка рационального использования водных ресурсов в Юго-Восточном Таджикистане» анализирует современное состояние водных ресурсов в Юго-Восточном Таджикистане, дана комплексная оценка эффективному использованию водных ресурсов, а также изучены проблемы и последствия нерационального использования водных ресурсов в сельском хозяйстве региона.

В третьей главе - «Приоритеты направления развития концепции устойчивого роста в сфере водопользования в Юго-Восточном Таджикистане» - изучены пути совершенствования механизма управления водными ресурсами в контексте устойчивого развития региона, рассмотрены направления реализации принципов использования водных ресурсов с учетом рациональной охраны окружающей среды, а также способы активизации процессов инвестирования в водную инфраструктуру региона.

В выводах и предложениях обобщены основные результаты диссертационного исследования.

II. ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

В целях рационального использования природных ресурсов и снижение уровня рисков их сокращения, исчезновения или разрушения, а также формирования единой системы отношения к рациональному использованию природных ресурсов формируются разные концепции и подходы. Системный подход к изучению тенденций природопользования выявил ряд серьезных социально-экономических и экологических проблем, которые могут препятствовать удовлетворению сегодняшних и будущих потребностей людей. Учитывая наличие этих и других экологических, экономических, социальных, демографических и природных проблем, нарастает необходимость принятия, реализация и постоянного улучшения методических подходов рационального природопользования. В этом контексте особое значение приобретает рациональное использование водных ресурсов с упором на реализацию принципов устойчивого развития.

В диссертации отмечается, что устойчивое развитие, как особая система общественного развития, предусматривает улучшение условий жизни на основе целевого использования возможностей охраны окружающей среды. Переход к устойчивому развитию требует разработки стратегических документов, учитывающих характер современных тенденций использования природно-ресурсного потенциала на основе использования передового опыта и практики эффективного

использования технологического, интеллектуального и социального потенциала общества для достижения параметров устойчивого развития. Концепция устойчивого развития основана на следующих трех принципах: обеспечение взаимосвязанности экономики и окружающей среды, т.е. достижение такого уровня развития, при котором значительно уменьшаются разрушение окружающей среды в производственной или другой экономической деятельности; обеспечение взаимосвязанности экономического и социального секторов по гуманитарным стандартам, что означает эффективное использование природных ресурсов, обеспечение экономического развития на благо нынешнего и будущих поколений; решение задач развития на основе принципов возобновления жизненно важных ресурсов, таких как вода, плодородие почвы, источники топлива и т. д.

Следует отметить, что важнейшим фактором устойчивого развития общества является эффективная социально-экономическая и экологическая политика государства, направленная на создание необходимых условий для достойной жизни и свободы человека. Социальная стабильность общества обеспечивается посредством реализации эффективной социальной, экономической и экологической политики с учетом соблюдения прав человека при эксплуатации природных ресурсов, использование эффективных технологий и внедрение принципов восстановления природных ресурсов. В то же время разработка эффективных механизмов рационального использования водных ресурсов как важнейшего природного ресурса, являющегося основой жизни и экономического и социального прогресса любой страны, представляет собой системного изучения различных аспектов этого процесса (рис. 1).

В диссертации особое внимание уделяется экономическим методам использования водных ресурсов. Следует отметить, что долгое время регулирование водного хозяйства осуществлялось административно-хозяйственными методами. Можно сказать, что этот метод до сих пор широко используется. К административным мерам могут быть включены лицензирование и выдача разрешений на специальное водопользование, в том числе разрешения на сброс сточных вод в пределах ограниченных и допустимых отходов и временно разрешенных отходов. Экономические меры включают плату за водопользование, в том числе плату за канализацию, и плату за загрязняющие вещества, выбрасываемые из водных объектов сточными водами. Система определения размера платежей основана на единой оценке относительного экономического ущерба от загрязнения водных объектов с использованием коэффициентов, учитывающих относительный риск вредных веществ и коэффициентов, отражающих экологическую ситуацию и состояния водных ресурсов.

В целом функционирование хозяйственного механизма предусматривает создание эффективной системы платежей за водопользование, осуществление рентного налогообложения, создание условий для самофинансирования деятельности водохозяйственных предприятий и организаций в структуре общей программы водопользования.

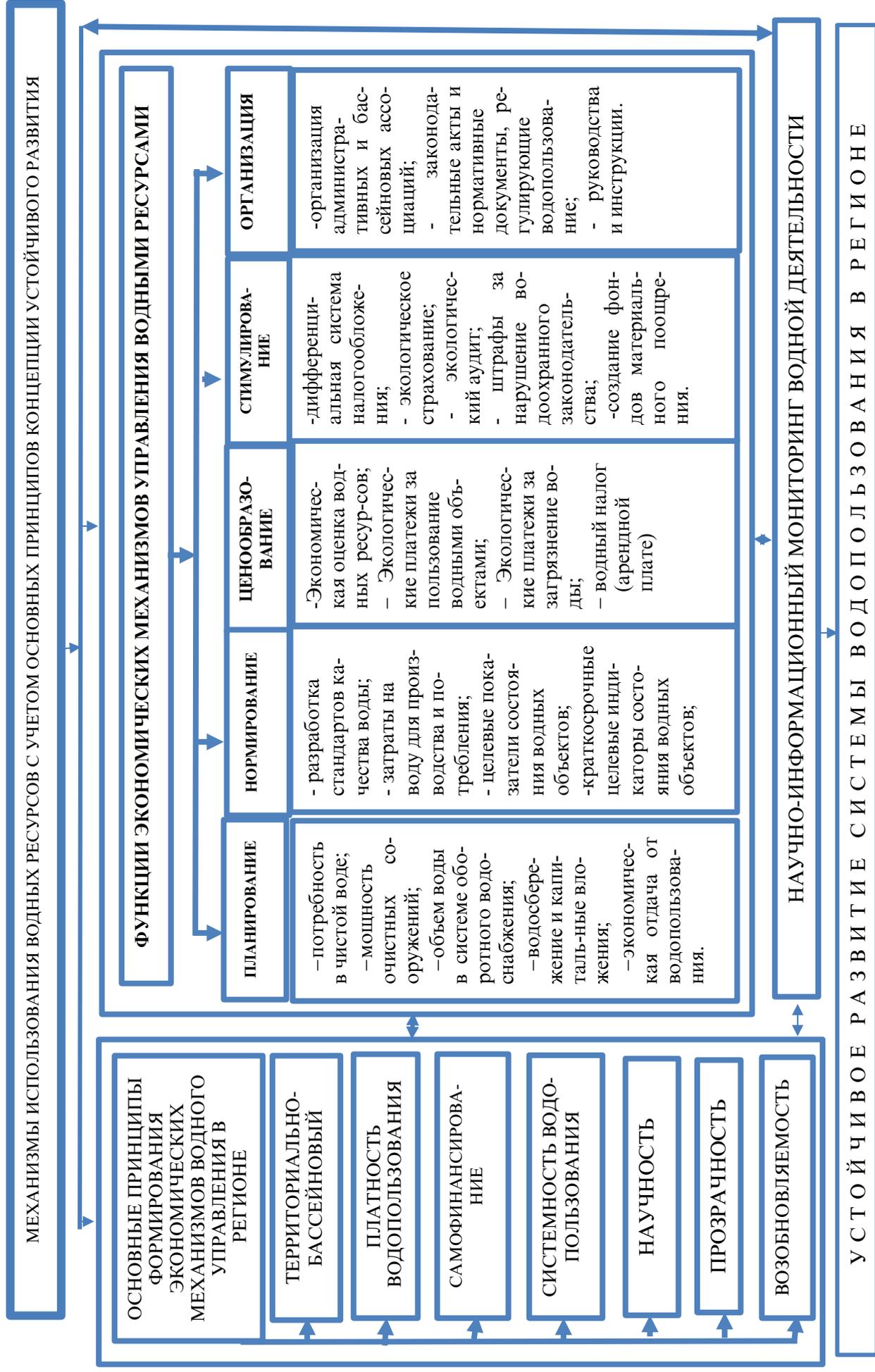

Рис. 1 Структурная схема использования водных ресурсов на базе концепции устойчивого развития

При этом, одной из основных задач при реализации экономических механизмов использования водных ресурсов остается разработка методов оценки состояния водопользования с экономической и экологической точки зрения.

В связи с этим в диссертации исследуется система мониторинга и оценки водопользования с экономической и экологической точек зрения. Последовательная реализация четырех взаимосвязанных этапов предоставит информацию об эколого-экономической ситуации с водопользованием в регионе, схемах развития и рациональном использовании водных ресурсов в данном бассейне. Предлагаемая методика позволит своевременно проводить мониторинг водных бассейнов, водохранилищ и источников загрязнения, а также принимать меры по регулированию использования водных ресурсов с целью сбора платежей водопользователей. Кроме того, предлагаемая модель мониторинга и оценки состояния водопользования с экономической и экологической точки зрения может эффективно способствовать обеспечению приемлемого уровня производительности сельского хозяйства. Следует отметить, что в настоящее время единый мониторинг оценки водопользования с экономической и экологической точек зрения в разных странах региона системно не используется, что вызывает определенные проблемы в сфере водопользования. Использование единого методического подхода по мониторингу водных ресурсов может в будущем также способствовать рациональному использованию трансграничных вод (рис.2).

В работе отмечается, что системное использование процедуры мониторинга и эколого-экономической оценки состояния водопользования может способствовать эффективной реализации экономического механизма водопользования.

В целом, этот фактор может привести к совершенствованию механизма развития водоснабжения и непосредственному усилению экономических и правовых инструментов эффективного использования природных ресурсов, созданию современного рыночного механизма, отдающего приоритет экологическим аспектам контроля за использованием водных ресурсов. При этом, для повышения эффективности эколого-экономического механизма водопользования и управления водными ресурсами целесообразным представляется реализация следующих мер:

- совершенствование методологии платного использования воды в сельском хозяйстве, адаптация организационно-хозяйственного сектора водоснабжения к рыночным условиям;

- установление экологических налогов для ликвидации последствий деградации орошаемых земель, определение экологических норм в технических и технологических решениях при проектировании, строительстве и эксплуатации ирригационных систем и водостоков;

- введение платежей и штрафов за загрязнение воды с целью снижения антропогенной нагрузки на экосистему;

- формирование товарных отношений между сельскохозяйственными и водохозяйственными предприятиями с учетом экономических интересов сторон и результатов орошения и других мелиоративных земель;

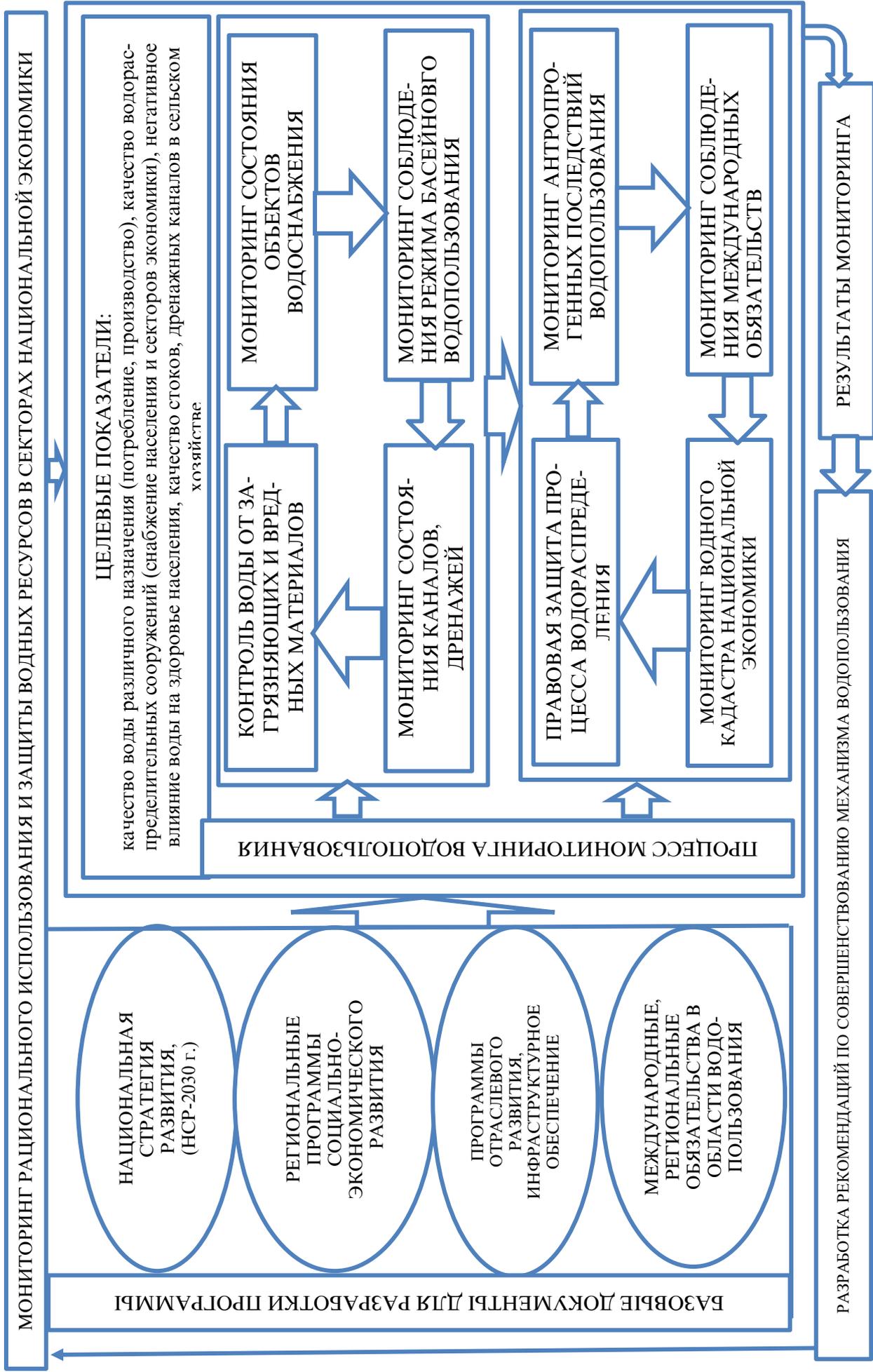

Рис. 2. Система эколого-экономического мониторинга и оценки водопользования

- создание финансово-кредитного механизма регулирования водохозяйственной деятельности с учетом отраслевых особенностей мелиорации;

- реализация целевых программ как элемент организационно-экономического механизма государственной поддержки мелиорации и водопользования.

Совершенствование схемы платного водопользования на орошаемых землях выступает в качестве важнейшего направления совершенствования механизма водопользования. При этом, реализация механизма платного водопользования в сельском хозяйстве требует решения следующих проблемы:

- улучшение системы управления водными ресурсами с акцентом на принципы рыночной экономики;

- оснащение оросительных систем современным оборудованием;

- распределение ответственности соответствующих органов за услуги по водопользованию на орошаемых и иных землях;

- обеспечение государственного участия в возмещении части затрат сельскохозяйственных предприятий по оплате использования водных ресурсов и т.п.

В работе особо подчеркивается роль системы водоснабжения в эффективности пахотных земель с акцентом на условия водопользования в аграрном секторе Республики Таджикистан. Орошаемые земли играют важную роль в производстве сельскохозяйственной продукции и обеспечении продовольственной безопасности, поскольку по оценкам экспертов, более 70% продукции растениеводства производится на орошаемых землях. В последние годы Правительство Республики Таджикистан увеличивает долю орошаемых земель в сельском хозяйстве за счет привлечения внутренних и иностранных инвестиций, что может привести к увеличению внутреннего сельскохозяйственного производства. Анализ показал, что в 2019 году по сравнению с 2013 годом площадь орошаемых земель сельскохозяйственного значения увеличилась на - 22,9% в ГБАО, - 10,5% в Согдийской области, - 3,7% в Хатлонской области, - 5,5% в РРП и на 12% в городе Душанбе. В структуре общей площади орошаемые земли сельскохозяйственного значения в стране в настоящее время составляют 2,3% в ГБАО, 37,8% в Согдийской области, 45,3% в Хатлонской области, 14,3% в РРП и 0,3% в городе Душанбе.

Структура водопользования в отраслях национальной экономики Таджикистана выглядит следующим образом: промышленность 6%, сельское хозяйство 85% (в том числе 65-70% на орошение), водоснабжение в сельской местности 5% и в городах 4%. (табл.1).

Анализ показал, что в отраслях национальной экономики, особенно в сельском хозяйстве, объем использования водных ресурсов по-прежнему превышает установленные нормы на орошение. Причина наибольшего использования водных ресурсов в сельском хозяйстве по сравнению с

другими секторами национальной экономики заключается в том, что Республика Таджикистан, как и другие республики Центральной Азии, расположена в аридной зоне. Так, более 90% продукции растениеводства в республике получают с орошаемых земель.

Если оценивать использование водных ресурсов в сельском хозяйстве, то, в зависимости от природных условий, посевов и поливов, до 65-70% водных ресурсов, выделяемых на сельское хозяйство, истрачивается в ирригационной деятельности.

Таблица 1

Структура водопользования в отраслях национальной экономики
Таджикистана, млн. м³

Показатели	Годы				2019/1990	
	1990	2000	2013	2019	млн. м ³	%
Прием воды	13662	13379	10700	11240	-2422	82,2
Использование	12046	10197	8816	9774	-2272	81,1
в т.ч.:						
орошение	9895	8676	7468	7378	-2517	74,5
промышленность	594	535	525	1559	965	262,4
водоснабжение городов	485	384	383	387	-98	79,7
водоснабжение с/х	696	602	440	450	-246	64,6
рыбное хозяйство	2	-	-	-	-	-
прочие	374	-	-	-	-	-

Расчитано по: данным Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан.

Оставшаяся часть (15%) используется для обеспечения животноводческих хозяйств, населенных пунктов и орошения пастбищ. Однако эти цифры тревожат больше, чем в аграрно-развитых странах. Основная проблема заключается в том, что из-за непригодности водораспределительных и ирригационных сооружений используется чрезмерное количество воды, большая часть которой теряется. Это и служит причиной засоления почвы.

В юго-восточных регионах Республики Таджикистан, которые являются основными водопользователями в сельскохозяйственном секторе, существует множество проблем в этой сфере. Анализ текущей ситуации с использованием земельных и водных ресурсов в аграрном секторе показывает, что практически во всех регионах страны, особенно на юго-востоке, наблюдается тенденция к ухудшению экологической ситуации орошаемых земель.

Анализ показывает, что в районах Кулябской зоны ежегодно из всех типов источников забирается 909,8 тыс.м³ воды, из которой более 619,1 тыс.м³ используется на различные нужды и около 290,3 тыс.м³ сбрасывается в водные объекты. Водоснабжение сельскохозяйственных угодий в регионе не покрывает нужды хозяйствующих субъектов. Так, сельскохозяйственные земли района Дангара обеспечены водой на 62,4%, Фархор на 59,0% и Хамадони на 64,0%. Водные ресурсы области используются в основном для орошения сельскохозяйственных земель. Река Пяндж, одна

из крупнейших рек в регионе, ежегодно снабжает водой 45 822 га сельскохозяйственных угодий в районах Хамадони, Восе и Фархор (табл. 2).

Для оросительных систем региона характерна, прежде всего, чрезмерная протяженность каналов, коллекторов и водостоков, их равнинные участки, которые с учетом устарелости используемых оборудования негативно влияет и гидротехнические сооружения.

В результате ежегодные потери воды в межрегиональных системах и внутри орошаемых хозяйств составляют около 33% от количества воды, получаемой сельским хозяйством. При этом большая часть потерь воды приходится на каналы, построенными в первые годы орошения. В Кулябской зоне доля хороших мелиоративных земель невелика, 51-52% от общего количества. В целом причины и последствия нерационального использования воды в аграрном секторе региона можно описать следующим образом (таблица 3).

Таблица 2

Показатели водоснабжения районов Кулябской зоны от стока рек

Районы	Объем воды (тыс. м ³)		Водоснабжение %	Недостатка (тыс. м ³)
	Норма	Фактический	Сезон	Сезон
Балджуван	720	720	100	-
Куляб	85600	66208	77,34	19392
Муминабад	8200	6352	77,46	1848
Восе	173500	151500	87,32	22000
Дангара	37300	23243	62,31	14054
Хамадони	211434	136061	64,35	75373
Фархор	382566	225714	59	156852
Темурмалик	4700	4700	100	-
Ховалинг	4400	3591	81,61	809
Ш. Шохин	982	982	100	-
Кулябская зона	909402	619071	290328	909402

Рассчитано по: данным Агентства мелиорации и ирригации при Правительстве Республики Таджикистан

Обеспечение населения качественной питьевой водой, особенно в отдаленных районах, по-прежнему остается на низком уровне и сопровождается определенными трудностями. Для решения этой проблемы своевременная реализация следующих мер представляется целесообразным: ремонт и обслуживание водохозяйственных сооружений, строительство и модернизация систем водоснабжения, внедрение современных технологий водоснабжения и водоочистки, использование местного оборудования для очистки и обеззараживания воды, повышение уровня информационной обеспеченности населения и др.

Таблица 3

Причины и последствия нерационального использования воды в аграрном секторе региона

Причины	Последствия
Отсутствие единого научно разработанного руководства по отношению водопользования в сельском хозяйстве.	Система управления водными ресурсами, основанная на централизованном управлении, на практике не внедрена. Такая ситуация не создает условий для оценки эффективности водопользования, мониторинга и выявления недостатков в секторе водоснабжения. Кроме того, соотношение водоснабжения между секторами экономики носит стихийный характер.
Экологическое культура водопользователей не на приемлемом уровне	Вода используется во много раз больше нормы и без учета принципов устойчивого развития. Водопользователи не чувствуют ответственности перед обществом и будущими поколениями. Распространена тенденция к нерациональному использованию водных ресурсов. Вода теряет важнейшую ценность природных ресурсов в экономическом мышлении населения.
Износ ирригационных сооружений, дренажных каналов и стоков	Несмотря на обилие водных ресурсов, в течение сезона наблюдается нехватка воды, сельскохозяйственное производство серьезно пострадает, уровень эрозии увеличивается, а потери воды увеличиваются из года в год. Инвестиции в сектор реконструкции оросительных каналов и дренажных систем используются неэффективно.
Инфраструктура предотвращения наводнений и стихийных бедствий находится в неудовлительном состоянии	Ежегодные наводнения наносят значительный экономический и социальный ущерб экономике Кулябской зоны Хатлонской области. Наводнения частично или полностью разрушили автомагистрали, перекрыли прибрежные дамбы и систему водоснабжения района, затопили тысячи гектаров земли и нанесли более сотни миллионов долларов экономического ущерба.
Состояние большинства систем централизованного водоснабжения вызывает серьезную озабоченность с точки зрения санитарии	Современный уровень очистки и обеззараживания воды не обеспечивает население региона качественной питьевой водой. Из общего количества действующих сетей водоснабжения 63% вообще не соответствуют санитарным правилам и нормам. Не работает система очистки и обеззараживания воды, изношены 60-80% водопроводных сетей. Все это приводит к возникновению и распространению различных заболеваний.
Вода используется на полях и в фермерских хозяйствах устаревшими методами орошения.	Передовые методы полива, например капельное, практически не используются. В результате, с одной стороны, вода чрезмерно используется, с другой стороны, большая площадь земли используется как каналы и дренажные канавы, и фиксируется грамотное засоление почвы.
Не обеспечивается инвестиционная привлекательность сектора	Независимых инвесторов в этой сфере почти нет. Инвестиции в основном осуществляются государством и международными организациями. Ввиду отсутствия привлекательности водного сектора улучшение текущей ситуации может носить только краткосрочный характер. Для обеспечения устойчивого развития отрасли необходимо обеспечить высокий уровень инвестиционной привлекательности.

Чтобы улучшить доступ региона к чистой питьевой воде, необходимо не только построить дополнительные системы водоснабжения, но и провести глубокие реформы, связанные со стратегиями и тактиками управления водными ресурсами, а также координировать деятельность по водоснабжению и санитарных услуг.

В диссертации все проблемы водопользования в сельском хозяйстве региона разделены на две основные группы, которые также действуют как причина-следственные факторы. Первая причина (факторы) - недостаточный уровень экологической культуры водопользования, что, в свою очередь, связано со многими факторами, такими как традиции, культура, бизнес и предпринимательской культуры, уровень технологического уклада общества, техническое мышление населения и т.п. Мы определяем эту группу факторов в целом как культура водопользования. Вторая группа факторов связана с экономическими проблемами, такими как инфраструктурное обеспечение, инвестиционная привлекательность, уровень воспроизводства в секторе, кадровое, техническое, финансовое, консалтинговое обеспечение и т.п. Эту группу факторов называем, соответственно, экономическими причинами (факторами). Степень влияния этих факторов в контексте экономического моделирования можно проверить, приняв во внимание относительный вес отдельных факторов в обеспечении устойчивого развития водного сектора в сельскохозяйственном секторе региона.

В этой связи, используя коэффициент значения контента (CVR) Лоше ($CVR = (n_e - N / 2) / (N / 2)$), где: $CVR =$ коэффициент достоверности контента, $n_e =$ количество участников контента (SME), которые представили наиболее релевантное представление, $N =$ общее количество участников контента (SME) и с привлечением 120 специалистов в области управления водными ресурсами (20 инженеров в сельском хозяйстве, 25 ученых и исследователей, 53 руководителей дехканских хозяйств, 22 сотрудника водного хозяйства) с опытом работы не менее 10 лет, ключевые факторы устойчивого развития водного сектора оценивался с помощью теста шкалы Лейкарта, состоявшего из пяти вопросов (согласен, абсолютно согласен, нейтрально, против, полностью против). Гипотезы исследования по двум проблемным аспектам водопользования (культурные и экономические факторы) и их подпунктах в качестве зависимых переменных, и устойчивого развития водного сектора сельского хозяйства в качестве фиксированной (независимой) переменной, представлены следующим образом (табл. 4.):

1. Культурные факторы могут иметь решающее влияние на устойчивое развитие сферы водопользования в сельском хозяйстве с учетом повышения культуры водопользования на базе изучения основ предпринимательской деятельности, экологической культуры водопользования, повышения уровня технического мышления, уровня квалификации кадров, проведения семинаров и конференции по проблематике водопользования.

Таблица 4
РЕЙТИНГ ФАКТОРОВ И НАПРАВЛЕНИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

I		A		II		A		III		A		B	
КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ	3,04	0,000	ПРЕДПРИНИ- МАТЕЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА	8,07	0,000	Уровень квалификации менеджеров	27,11	0,000					
				8,27	0,000	Уровень профессионализма	25,07	0,000					
	3,04	0,000	ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА	8,27	0,000	Инвестиционная культура	26,02	0,000					
				24,01	0,000	Организационная культура	21,09	0,000					
ЭКОНОМИ- ЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ	2,53	0,000	ИНВЕСТИЦИИ	7,40	0,000	Уровень экологической просвещенности	24,01	0,000					
				21,74	0,000	Осведомленность об использовании природных ресурсов	22,62						
	2,53	0,000	НАЛОГОВЫЕ И БЮДЖЕТНЫЕ ЛЬГОТЫ	2,41	0,000	Обычай и традиции использования природных ресурсов	20,51	0,000					
				23,46	0,000	Экологическая ответственность	18,63	0,000					
	2,53	0,000	ШТРАФ	2,25	0,000	Инвестиции в ирригационные сооружения	25,72	0,000					
				22,07	0,000	Инвестиции в строительстве новых каналов	22,07	0,000					
	2,53	0,000			24,37	0,000	Инвестиции в улучшение ирригационной системы пахотных земель	21,74	0,000				
					23,38	0,000	Инвестиции в человеческий капитал	24,37	0,000				
	2,53	0,000			23,46	0,000	Налоговые льготы	23,46	0,000				
					23,38	0,000	Бюджетные преференции	23,38	0,000				
2,53	0,000			23,26	0,000	Гранты и безвозвратные займы	23,26	0,000					
				21,02	0,000	Налоговый мониторинг	21,02	0,000					
2,53	0,000			21,89	0,000	Бесплатное пользование водой	21,89	0,000					
				21,31	0,000	Загрязнение водных ресурсов и др.	21,31	0,000					
2,53	0,000			21,24	0,000	Для вывода из эксплуатации объектов во- додопользования	21,24	0,000					
				19,36	0,000	Для засоления почвы	19,36	0,000					

Примечание: I - коэффициенты; II - подтипы; III - подтипы; A - средний ранг; B - степень значимости

2. Культурные факторы в конечном итоге приводят к развитию профессионализма менеджеров сельского хозяйства и активизации инвестиционного процесса частного сектора для модернизации ирригационных сооружений, что может иметь решающее влияние на устойчивое развитие сфер водопользования в сельском хозяйстве.

3. Экономические факторы, ориентированные на реконструкцию водной инфраструктуры, внедрение механизмов финансовой поддержки водопользователей, привлечение государственных инвестиций в модернизацию ирригационных сооружений, экологический контроль водопользования, наложение штрафов и административных взысканий имеют наиболее решающее влияние на устойчивое развитие сфер водопользования.

4. Экономические факторы в конечном итоге приводят к эффективному внедрению механизма платного водопользования в сельском хозяйстве и активизации инвестиционного процесса частного сектора для модернизации ирригационных сооружений, что может иметь решающее влияние на устойчивое развитие использования воды в сельском хозяйстве.

5. Культурные и экономические факторы только во взаимодействии могут привести к эффективному внедрению механизма платного водопользования в сельском хозяйстве и активизации инвестиционного процесса частного сектора в модернизацию ирригационных сооружений, что может иметь решающее влияние на устойчивое развитие использования воды в сельском хозяйстве.

6. Эффективный механизм государственно-частного партнерства обеспечит эффективность инвестиционного процесса в модернизации ирригационных сооружений, что может иметь решающее влияние на устойчивое развитие использования воды в сельском хозяйстве.

Далее, с учетом ранжирования гипотез, представленных в модели, осуществляется расчет значимости факторов, субфакторов и направлений, что осуществляется с учетом комбинации факторов по формуле хи-квадрат и формуле Пирсона. Таким образом, первое место было присвоено гипотезе 6 (Эффективный механизм государственно-частного партнерства обеспечивает эффективность инвестиционного процесса в модернизации ирригационных сооружений, что может оказать решающее влияние на устойчивое развитие сектора водоснабжения сельского хозяйства)».

Инвестиции в ирригационные сооружения» и «Инвестиции в обучение персонала водного хозяйства». Второе место заняла гипотеза 2, которая описывает взаимосвязь между областями «Профессионализм менеджеров», «Инвестиции в ирригационные сооружения» и «Инвестиции в обучение персонала водных ресурсов». Рейтинг остальных гипотез ранжируется в порядке индекса Пирсона следующим образом: ранг 3 - гипотеза 5; ранг 4 - гипотеза 1; ранг 5 - гипотеза 3; 6 ранг - гипотеза 4.

На базе обобщение результатов моделирования можно представить взаимодействие отдельных факторов совершенствования механизма устойчивого использования водных ресурсов в регионе следующим образом (рис. 4).

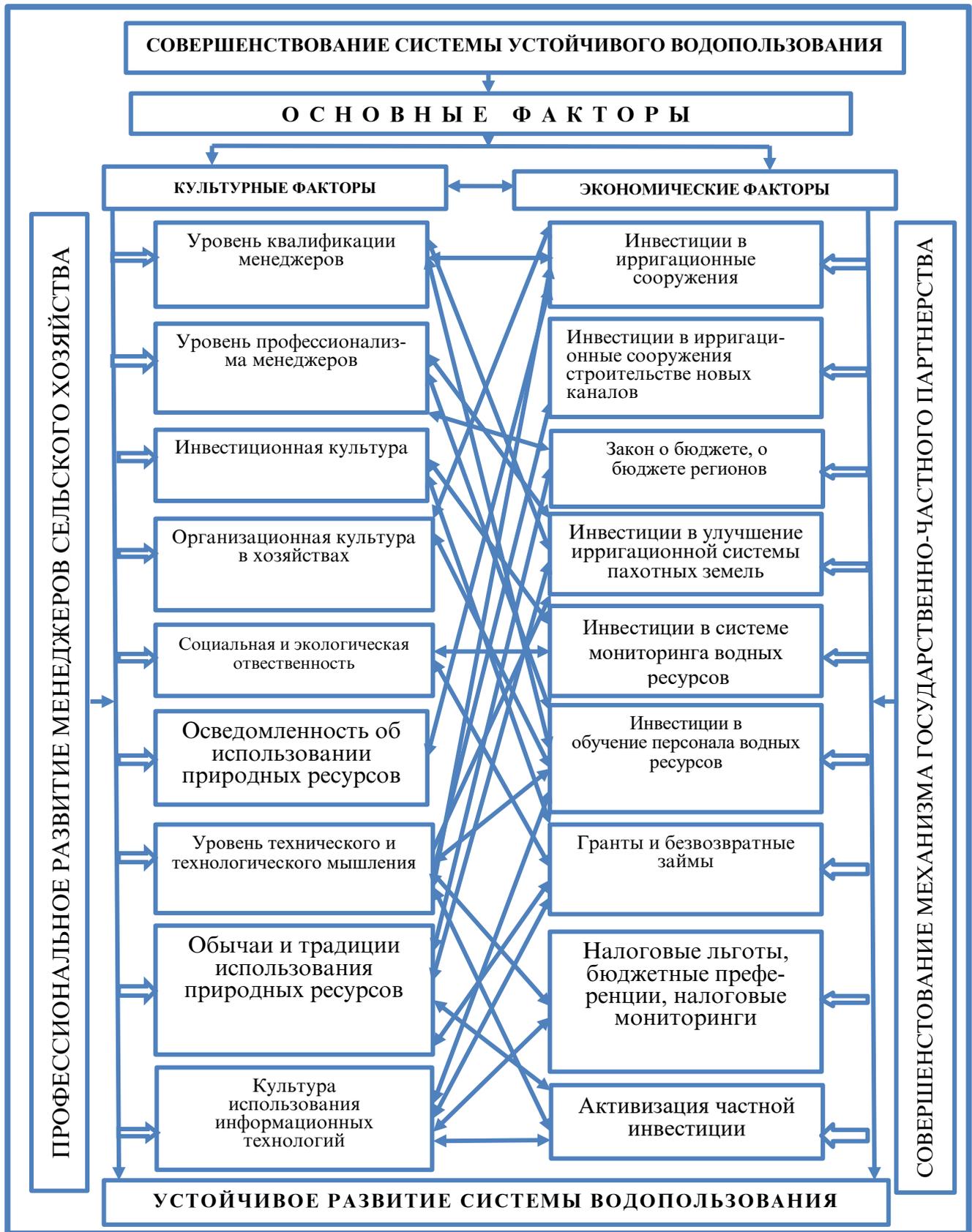

Рис. 3. Взаимозависимость факторов совершенствования механизма устойчивого использования водных ресурсов

Таким образом, к стратегическому направлению совершенствования механизма устойчивого использования водных ресурсов региона можно отнести эффективные инвестиции в ирригационные сооружения. В связи с этим в диссертации рассчитана регрессионная модель корреляции Валовой продукции сельского хозяйства с показателями инвестиции сфере водопользования. Исходные данные со ссылкой на нормативные рекомендации по соотношению инвестиций в различные отрасли национальной экономики представлены в таблице 5.

Таблица 5

Исходные данные регрессионной модели, млн. долл. ИМА

Годы	ВПСХ	Инвестиции	Инвестиции в сфере водопользования
2013	20116,7	4110,7	102,8
2014	21490,1	4715,8	117,9
2015	22160,3	5056,3	126,4
2016	23320,9	5063,8	126,6
2017	24911,5	5665,4	141,6
2018	25898,7	6266,2	156,7
2019	27750,4	6652,9	166,3
Примечание: инвестиции в водоснабжение составляют 0,025% от общих инвестиции			

Расчитано по: Сельское хозяйство в Республике Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.14-16. Статистический ежегодник // Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. - С.231.

Результаты корреляционного анализа представлены в следующем виде (табл. 6).

Таблица 6

Результаты корреляционного анализа

Показатели	ВПСК	Инвестиции	Инвестиции в сфере водопользования
ВПСК	1		
Инвестиции	0,9867	1	
Инвестиции в сфере водопользования	0,9866	0,9999	1

Анализ показал, что валовой выпуск сельскохозяйственной продукции неразрывно связан с инвестициями в целом и инвестициями в сфере водоснабжения. Коэффициент корреляции составляет 0,98, что характеризует тесную зависимость и высокую корреляцию показателей, а коэффициент детерминации с его высоким значением, т.е. 0,977, свидетельствует о достоверности построенной модели. Уравнение регрессии имеет вид $Y = 8047,435 + 152,3858X_1 - 5978,78X_2$ и согласно нему прогноз показателей дает следующий результат (табл. 7).

Таблица 7

Прогноз объема валовой продукции сельского хозяйства с учетом динамики инвестиций в сфере водопользования, млн. долл. США

Годы	ВПСК	Инвестиции	Инвестиции в сфере водопользования
2013	20116,7	4110,7	102,8
2019	27750,4	6652,9	166,3
Прогноз			
2021	29819,35	7385,961	184,6321
2022	31050,41	7790,836	194,75
2030	40898,84	11029,84	275,6929

Таким образом, только системный подход может способствовать достижению параметров устойчивого развития в сфере водопользования, учитывающего влияние различных факторов, среди которых культурные факторы водопользования в сельском хозяйстве и экономические факторы играют решающую роль. При этом следует особо подчеркнуть роль государства как центрального органа регулирования и управления рациональным использованием водных ресурсов.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведенные исследования позволили сформулировать следующие выводы и предложения.

1. Концепция устойчивого развития является наиболее важной альтернативой эффективного использования экономических, социальных и экологических возможностей удовлетворения текущих потребностей человечества и защиты интересов будущих поколений. По сути, устойчивое развитие предполагает адекватного взаимодействия триады «человек-природа-бизнес», что оптимально сказывается на максимальном учете настоящих и будущих интересов человеческого сообщества. Достижение параметров устойчивого развития обусловлено, в первую очередь, формированием высокого уровня экологической и предпринимательской культуры каждого члена общества. Последнее в значительной степени усиливает необходимость повышения культуры водопользования в различных секторах национальной экономики, сельского хозяйства в структуре которого занимает особое место [1-М].

2. Водные ресурсы занимают особое место в рамках концепции устойчивого развития, т.к., в результате совершенствования механизма рационального использования водных ресурсов и привлечения целевых инвестиций в реконструкцию и строительства водных объектов обеспечивается достижения многих индикаторов устойчивого развития, в числе которых уровень продовольственной безопасности, уровень жизни населения, обеспеченность населения питьевой водой, улучшение системы здравоохранения и др. В целом, водные ресурсы

существенно отличаются от других ресурсов и требуют к себе особого отношения [14-М].

3. Анализ показывает, что сегодня в структуре экономических и социальных отношений в Центрально-Азиатском регионе существует соотношение неравномерного использования природных и экономических ресурсов, которое отрицательно сказывается на экономическое и социальное развитие этих стран. В системе экономических и социальных отношений Республика Таджикистан имеет конкурентные преимущества с учетом наличия достаточного потенциала водных ресурсов. Последнее обуславливает системного изучения методов и способов обеспечения устойчивого водопользования во всех секторах национальной экономики как важнейшего ресурса достижения стратегических целей развития страны [2-М].

4. Между тем, независимо от преимуществ в отношении водных ресурсов, в республике нарастают проблемы нехватки, загрязнения, неравномерного баланса водных ресурсов. Уровень экологической культуры водопользователей в стране является недостаточным. В связи с этим, рекомендуется организовать и реализовать эффективные и поддерживающие меры по совершенствованию системы управления использованием и распределением водных ресурсов, формированием науки и знаний и высокой культуры водопользования, предотвращению загрязнения водных ресурсов их более эффективного использования в водоемких отраслях национальной экономики [18-М].

5. Достижение параметров рационального водопользования способствует устранению неравенство в использовании водных ресурсов в различных регионах страны, при этом будет предоставлена возможность организовать экономическую деятельность, подходящую для этого региона (развитие сельского хозяйства, рыболовства, лесного хозяйства, туризм и др.). Современные тенденции развития национальной экономики, формирование нового хозяйственного механизма, возрастающая потребность в охране и рациональном использовании земли и воды обуславливают необходимость платного водопользования в сельском хозяйстве, предусматривающего возмещение затрат на строительство, эксплуатацию и содержание мелиорации и гидротехнических сооружений [3-М].

Рекомендации по практическому использованию результатов:

6. Одним из факторов, тесно связанных с совершенствованием мелиоративного механизма и водных ресурсов, является реализация целевых программ как элемента организационно-экономического механизма. Назначение данного элемента механизма управления водопользованием в современных условиях заключается в повышение эффективности использования финансовых ресурсов в и обеспечение согласованности программ на разных уровнях. Основными направлениями совершенствования планирования мелиорации и водных ресур-

сов являются: использование комплексной системы мониторинга, разработка методик определения целевых индикаторов программ разного уровня; разработка финансовых механизмов, реализация инвестиционных проектов и т.п. [5-М].

7. При выборе стратегии управления водными ресурсами следует разработать и соблюдать следующие принципы: приоритетность улучшения качества питьевой воды, приоритетность сохранения экосистемы, самофинансирования реконструкции ирригационных объектов, оптимизация водного баланса, инвестиции в сфере повышения экологической культуры водопользователей, повышения уровня экологической ответственности менеджеров и т.д. [10-М].

8. В целом, активизация инвестиций для улучшения управления водоснабжением и использованием водных ресурсов требует реализации ряда комплексных мер, а именно: анализ внутренних источников финансирования развития водных ресурсов, т.е. финансовых ресурсов, используемых внутри страны; анализ внешних источников финансирования развития водоснабжения и водного хозяйства, включая взаимодействие с иностранными инвесторами; значительное привлечение внебюджетных источников финансирования развития водного хозяйства, внебюджетных фондов, средств отечественных коммерческих банков и личных средств водопользователей. При этом учитываются частное финансирование и внебюджетные источники, сформированные за счет собственных средств частных и негосударственных организаций; планирование и обоснование эффективности водохозяйственных и водоохраных мероприятий, проводимых за счет средств государственного бюджета [12-М].

9. Результаты экономико-математического моделирования, в целом, свидетельствуют о важности повышения инвестиционной привлекательности водного хозяйства, особенно в сельском хозяйстве. Величина показателей инвестиционных вложений в оросительные системы в сельском хозяйстве имеют тесные связи с повышением уровня эффективности сельскохозяйственного производства. Это означает, что в будущем следует особое внимание уделить проблемам активизации инвестиционных процессов в водохозяйственном секторе отраслей сельского хозяйства. Наряду с этим важное значение приобретают факторы повышения культуры водопользования в рассматриваемом регионе. В целом, проблемы устойчивого водопользования требуют использования системного подхода, направленного на планирование, организацию, стимулирование и контроль рационального использования водных ресурсов в наиболее водоемкой отрасли национальной экономики – сельского хозяйства [4-М].

III. СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ РАБОТ:

а) Публикации в изданиях, включенных в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Захираҳои обӣ барои рушди устувор: ҷанбаҳои назариявӣ// Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иқтисодӣ. -Душанбе: «ТНУ», 2019.-2/19(193). – С.135 -140;

[2-М]. Тақсимооти оқилонаи захираҳои обӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бахши илмҳои иқтисодӣ.-Бохтар: ҚДММ “Матбаа”,2019. -1/3(65).-С.301-305;

[3-М]. Идоракунии истифодабарии захираҳои обӣ –шарти муҳими рушди устувори хоҷагии қишлоқ”/Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ-амалии “Кишоварз” Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур. Бахш иқтисодӣ дар КАС.-Душанбе: “Фархунда М”,2019.-4/19(85).-С.195-198;

[4-М]. Мушкилоти истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар шароити минтақаи Ҷануби Шарқии Тоҷикистон.//Пайёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.Бахши илмҳои иқтисодӣ.–Душанбе: ҚДММ “Ҳоҷи Ҳасан”,2020.-3/20(71). - С.214-223.

б) Публикации в других изданиях:

[5-М]. Бӯҳрони иқтисодии молиявӣ,мушкилоти глобалии инсоният// Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ.Бахши фарҳанг ва тамаддун.-Кӯлоб,2011.-№ 1(5).-С.60-63;

[6-М]. Базаи ашёи хоми минералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имкониятҳои рушди ояндаи он//Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ. Бахши илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ.-Кӯлоб, 2013.№1-2 (8-9).-С.260-264;

[7-М]. Нақши соҳибкории истехсолӣ дар рушди иқтисодӣ миллӣ//Нақш ва аҳамияти сармоягӯзорӣ дар рушди иқтисодӣ миллӣ/Маводи конференсияи илмию назариявӣ дар ДДК ба номи А Рӯдакӣ.-Кулоб, 27-28 май, 2016.-С.430-434;

[8-М]. Топливно –энергетический комплекс Республики Таджикистан как фактор развития экономики//Международный научный журнал “Молодой учёный”. -Казань,2016. №18(122). -С. 211-216;

[9-М]. Сарфакорӣ масъулияти бузург//Ҷавонон ва масоили рушди молиявӣи ҷомеа/Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣи илмӣ- назариявӣ дар ДДК ба номи А Рӯдакӣ.-Кӯлоб 19.05.2017.-Кӯлоб,2017.-С. 104-106;

[10-М]. Концепсияи переҳодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди иқтисодӣ миллӣ //Нақши Ваҳдати миллӣ дар рушди иқтисодӣ Тоҷикистон Маводи конференсияи илмӣ- назариявӣи ҷумҳуриявӣ дар ДДК ба номи А Рӯдакӣ.-24.06.2017 ш Кӯлоб.-С. 68-76;

[11-М]. Рогунская ГЭС: мировой рекорд и светлое будущее народа Таджикистана//Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.“Кохи афсарон”.-Душанбе 14.11.2018.

[12-М]. Создание эффективного механизма и условий для формирования рационального водопользования//Заминаҳо ва дурнамои амалигардонии стратегияи миллии саноатикунонии босуръати кишвар. /Маводи конференсияи

илмию амалии ҷумҳуриявӣ. ДТ ва менечменти инноватсионӣ дар ш Кӯлоб.- Кӯлоб,2019. (28-29.06.2019).

[13-М]. Ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар самти истифодабарии захираҳои обӣ, кафолати рушди устувор дар Осиеи Марказӣ// Саноатикунони босуръат: таърих ва замони муосир/Маводи конференси вилояти илмию амалӣ.- Хучанд.01.11.2019.

[14-М]. Рушди босубот ва давраҳои асосии ташаккулёбии он// Инноватсия – омилӣ самарабахши алоқаи илм ва истехсолот/Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ .-Душанбе, 2019.-С.327-330;

[15-М]. Захираҳои обӣ-омили рушди босубот// Полиграфия:ҳолат ва рушди дурнамои он/Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ.-Душанбе, 2020.-С.257-260;

[16-М]. Мушкилоти системаи обрасонӣ-обпартоӣ ҳамчун монеа барои рушди босубот//Саноатикунони кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ/Конференсияи байналмили илмию амалӣ.-Душанбе.-С.411-414;

[17-М]. Рушди босубот ва қонуниятҳои асосии ҳуқуқҳои байналмилалии обистифодабарӣ//Амалисозии ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷи ва миллӣ/Конференсияи байналмилалии илмию амалӣ.-Душанбе,2020.-С 327-332;

[18-М]. Обистифодабарии пулакӣ ё бозори об,омили рушди босубот ва истифодабарии оқилонаи захираҳои обӣ// Нақши муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар таъмини рушди устувори минтақа дар ҳошияи саноатикунони босуръати кишвар/ Онлайн видео конференсияи илмӣ амалии байналмилалӣ дар ДТ ва МИ Кӯлоб.-Кӯлоб, 2020. (Промэкспо 2020)-С.512-517;

[19-М]. Мафҳуми иқтидорҳои обӣ-захиравӣ ва нақши онҳо дар рушди босубот// Бахшида ба “75 солагии Д.Д.Кӯлоб ба номи А Рӯдакӣ /Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ.- Кӯлоб, 2020. (24.11.2020). - С.455-458;

[20-М].Механизми иқтисодии обистифодабарӣ дар равандӣ идораи захираҳои обӣ//Масоили саноатикунони истехсолоти аграрӣ/ Конференсияи байналмилалии илмию амалӣ.- Душанбе, 2021. (25.02.2021).- С.158 -163.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Маҳмудов Баҳриддин Нуриддинович “Такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои об дар минтақа (дар мисоли Ҷанубу Шарқи Тоҷикистон)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ: иқтисодиёти истифодаи табиат.

Калидвожаҳо: рушди устувор, захираҳои обӣ, баҳши кишоварзӣ, обистифодабарӣ, мушкилоти экологӣ, принципҳои обистифодабарӣ, механизм, омилҳои иқтисодӣ, омилҳои фарҳангӣ, пойгоҳҳои обистифодабарӣ, ояндабинӣ, механизми иқтисодии обистифодабарӣ, сармоягузорӣ, моделсозии омилҳои обистифодабарӣ.

Диссертатсия ба масъалаҳои такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои об дар минтақа бахшида шудааст. Таваҷҷӯҳи асосӣ ба омӯзиши қонуниятҳо ва афзалиятҳои концепсияи рушди босубот дар соҳаи захираҳои обӣ, таҳлил ва баҳогузориҳои потенциали захираҳои обӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он, ба хусус минтақаи Ҷанубу Шарқи ҷумҳурӣ, таҳлил ва муайян намудани ҷамъи омилҳои ба истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ таъсиррасон, коркарди маҷмӯи тавсияҳо ҷиҳати инкишофи концепсияи рушди устувор дар соҳаи об, коркард ва амалигардонии механизмҳои муосири идоракунии ва сармоягузориҳои муносибатҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи об ва дигар масъалаҳои муҳими соҳа равона карда шудааст.

Дар диссертатсия ҷанбаҳои назариявӣ ва асосҳои методологии такмили механизми истифодабарии устувори захираҳои об баррасӣ гардида, концепсияи рушди босубот чун равиши системавии истифодаи устувори тамоми захираҳои ҳаётан муҳим, аз ҷумла об таъриф карда мешавад, ки татбиқи он дар раванди истифодаи оқилонаи захираҳои обии минтақа метавонад ба самаранокии истифодабарии дигар захираҳои табиӣ таъсири мусбӣ дошта бошад. Инчунин принципҳои асосии истифодаи оқилона ва идоракунии захираҳои обӣ бо таваҷҷӯҳ ба афзалиятҳои асосии концепсияи рушди устувор дар заминаи тақвияти функсияи танзимкунандаи давлат барои татбиқи механизми иқтисодии истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки ба такмили системаи худмаблағгузориҳои таҷдиди иншооти истифодаи об нигаронида шудааст ва ташкили самаранокии равандҳои сармоягузориҳо дар баҳши хоҷагии об тақозо менамояд.

Бо таваҷҷӯҳ ба таҳлили муқоисавии вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва ҷуғрофӣ минтақаҳои кишвар дар рисола арзёбии ҳамаҷонибаи ҳолат ва тамоюлҳои истифодаи захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ минтақа анҷом дода шудааст. Дар асоси таҳлил омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ истифодаи ғайриоқилонаи об, ки ба принципҳои рушди устувор мухолифанд, муайян карда шудааст. Дар ин замина бештар ба мушкилоти сатҳи пасти дастгирии сармоягузорӣ барои таҷдид ва сохтмони иншооти нави обёрӣ, самаранокии нокифояи механизми истифодаи пулакии об дар соҳаи кишоварзӣ ва фарҳанги нокифояи истифодаи об ҳам дар байни аҳоли ва ҳам дар субъектҳои хоҷагии қишлоқи минтақа аҳамият дода шудааст. Бо таваҷҷӯҳ ба натоиҷи таҳлил муҳосибаи ояндабинии афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ кишвар дар шароити татбиқи принципҳои рушди устувор дар самти обистифодабарии баҳши кишоварзӣ, ки самаранокии чорабиниҳои пешниҳодшавандаро дар давраи дарозмуддат собит менамояд анҷом дода шудааст.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Махмудова Бахриддина Нуриддиновича на тему «Совершенствование механизма устойчивого водопользования в регионе (на примере Юго-Восточного Таджикистана)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук в 08.00.05-Экономика и управление народным хозяйством: экономика природопользования.

Ключевые слова: устойчивое развитие, водные ресурсы, сельское хозяйство, водопользование, экологические проблемы, принципы водопользования, механизмы, экономические факторы, культурные факторы, принципы водопользования, прогнозирование, экономический механизм водопользования, инвестиции, моделирование.

Диссертация посвящена вопросам совершенствования механизма устойчивого использования водных ресурсов в регионе. Основное внимание уделяется изучению закономерностей и приоритетов концепции устойчивого развития в области водных ресурсов, анализу и оценке потенциала водных ресурсов в стране и отдельных ее регионах, особенно в Юго-Восточном регионе. Рекомендации направлены на разработку концепции устойчивого развития в водном секторе, разработку и внедрение современных механизмов управления водными ресурсами, развитие инвестиционных процессов и другие важные вопросы водопользования в сельском хозяйстве.

В работе рассмотрены теоретические аспекты и методологические основы совершенствования механизма устойчивого использования водных ресурсов, определена концепция устойчивого развития как системный подход к устойчивому использованию всех жизненно важных ресурсов, в том числе воды, и его реализация при рациональном использовании водных ресурсов, способствует эффективному использованию других природных ресурсов. Также изучены основные принципы рационального использования и управления водными ресурсами, акцентируя внимание на основных приоритетах концепции устойчивого развития в контексте усиления регулирующей функции государства для реализации экономических механизмов водопользования в сельском хозяйстве, направленных на совершенствование системы самофинансирования, что требует эффективную организацию инвестиционных процессов в водном хозяйстве.

Принимая во внимание сравнительный анализ экономического, социального, экологического и географического положения регионов страны, в работе дается комплексная оценка ситуации и тенденций в использовании водных ресурсов в сельском хозяйстве региона. На основе анализа выявлены эндогенные и экзогенные факторы нерационального водопользования, противоречащие принципам устойчивого развития. В этом контексте подчеркивается проблема низкого уровня инвестиционной поддержки реконструкции и строительства новых ирригационных сооружений, неэффективность механизма платного водопользования в сельском хозяйстве и культура неадекватного водопользования, как среди населения, так и среди сельскохозяйственных субъектов. С учетом результатов анализа составлен прогноз роста валовой продукции сельского хозяйства страны в контексте реализации принципов устойчивого развития в сфере водного хозяйства аграрного сектора, что доказывает эффективность предлагаемых мер в долгосрочной перспективе.

ANNOTATION

to the dissertation of Makhmudov Bahriddin Nuriddinovich on the topic "Improvement of the mechanism of sustainable use of water resources in the region (on the example of South-East Tajikistan)" for the degree of candidate of economic sciences at 08.00.05 - Economics and management of the national economy: environmental economics.

Key words: sustainable development, water resources, agriculture, water use, environmental problems, principles of water use, mechanisms, economic factors, cultural factors, principles of water use, forecasting, economic mechanism of water use, investments, modeling.

The dissertation is devoted to the issues of improving the mechanism of sustainable use of water resources in the region. The main attention is paid to the study of patterns and priorities of the concept of sustainable development in the field of water resources, analysis and assessment of the potential of water resources in the country and its individual regions, especially in the South-East region. The recommendations are aimed at developing the concept of sustainable development in the water sector, developing and introducing modern mechanisms for managing water resources, developing investment processes and other important issues of water use in agriculture.

The paper considers the theoretical aspects and methodological foundations for improving the mechanism of sustainable use of water resources, defines the concept of sustainable development as a systematic approach to the sustainable use of all vital resources, including water, and its implementation with the rational use of water resources. resources, promotes the efficient use of other natural resources. The basic principles of rational use and management of water resources were also studied, focusing on the main priorities of the concept of sustainable development in the context of strengthening the regulatory function of the state for the implementation of economic mechanisms for water use in agriculture, aimed at improving the self-financing system, which requires an effective organization of investment processes in water farm.

Taking into account the comparative analysis of the economic, social, ecological and geographical position of the regions of the country, the work provides a comprehensive assessment of the situation and trends in the use of water resources in agriculture in the region. On the basis of the analysis, endogenous and exogenous factors of irrational water use were identified, which contradict the principles of sustainable development. In this context, the problem of the low level of investment support for the reconstruction and construction of new irrigation facilities, the ineffectiveness of the mechanism of paid water use in agriculture and the culture of inadequate water use, both among the population and among agricultural entities, are emphasized. Taking into account the results of the analysis, a forecast of the growth of the gross agricultural output of the country was made in the context of the implementation of the principles of sustainable development in the field of water management of the agricultural sector, which proves the effectiveness of the proposed measures in the long term.